

UiO • **Det juridiske fakultet**

Kan multinasjonale selskaper holdes ansvarlig for medvirkning til brudd på menneskerettighetene

- Virker de internasjonale initiativene juridisk bindende?

Kandidatnummer: 516

Leveringsfrist: 25.04.2014

Antall ord: 16 523

Innholdsfortegnelse

1	INNLEDNING	1
1.1	Valg av tema	1
1.2	Begrepsavklaringer	2
1.2.1	Menneskerettigheter	2
1.2.2	Multinasjonale selskaper	4
1.3	Metode og rettskilder	5
1.4	Avgrensning.....	6
1.5	Videre fremstilling.....	6
2	MULTINASJONALE SELSKAPERS SUBJEKTSTILLING	7
3	INTERNASJONALE INITIATIVER VEDRØRENDE MULTINASJONALE SELSKAPER	8
3.1	Den internasjonale arbeidsorganisasjons trepartserklæring for multinasjonale selskaper	9
3.2	Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling sine retningslinjer for multinasjonale selskaper.....	12
3.2.1	Kontaktpunktet	14
3.2.2	Forum for utvikling og miljø vs. Norges Bank Investment Management.....	15
3.2.3	Årsrapport.....	16
3.2.4	OECDs retningslinjers bindende virkning.....	16
3.3	ISO 26000	17
3.4	Forente Nasjoners initiativ vedrørende multinasjonale selskaper	18
3.4.1	FNs Global Compact	18
3.4.2	FN-normene.....	21
3.4.3	FNs Guiding Principles	22
4	MORALSK ANSVAR.....	25

5	DUE DILIGENCE	26
5.1	Due diligence inntatt i FNs Guiding Principles	29
5.2	Due diligence inntatt i OECDs retningslinjer	30
6	DOMSMYNDIGHET	32
6.1	The International Criminal Court	32
6.1.1	ICCs kompetanse til å dømme multinasjonale selskaper	33
6.2	The International Court of Justice	35
6.2.1	Barcelona Traction-saken	35
6.3	Nasjonale domstoler med jurisdiksjon over menneskerettsbrudd begått i utlandet....	37
6.3.1	The Alien Tort Claims Act	37
7	FORETAKSSTRAFF ETTER NORSK LOV	44
8	KORRUPSJONSBESTEMMELSENE SOM MODELL FOR MENNESKERETTIGHETSSPØRSMÅL	45
9	FINANSIELL MEDVIRKNING	47
10	KONKLUSJON	48
10.1	Konkluderende betraktninger	48
10.2	Fremtidsutsikter	54
11	LITTERATURLISTE	56
11.1	Bøker	56
11.2	Publikasjoner	57
11.3	Internettider	58
11.4	Rettspraksis.....	62
11.5	Traktater og konvensjoner	64
11.6	Lovgivning og forarbeider	64
11.7	Retningslinjer	65

1 Innledning

1.1 Valg av tema

Oppmerksomheten rundt multinasjonale selskapers medvirkning til menneskerettsbrudd har økt betraktelig de siste årene. Multinasjonale selskaper står i dag for størstedelen av internasjonale investeringer, og er en viktig sysselsetter samt bidragsyter til verdensøkonomien. I takt med globaliseringen har den internasjonale lovgivningen ekspandert. Det er imidlertid først den siste tiden fokuset har blitt rettet mot de multinasjonale selskapene som ansvarssubjekter på den internasjonale arena. Selskapene har falt utenfor utviklingen av internasjonal strafferett, ettersom den til nå ikke har anerkjent ansvar for juridiske personer. På initiativ fra forskjellige organisasjoner ser vi en utvikling av retningslinjer der selskapene likevel kan holdes ansvarlig. Dette vil i fremtiden kunne åpne for straffeansvar samt ansvarliggjøring av selskapene, for noen av de skjebnesvangre avgjørelsene de tar. Til nå har det vært opp til nasjonal lovgivning å holde selskapene ansvarlig for menneskerettsbrudd. Mange multinasjonale selskaper opererer i utviklingsland der internasjonal lovgivning ikke er ratifisert, eller nasjonal lovgivning ikke er operativ på området. Hvordan håndteres menneskerettsbrudd i disse situasjonene? De multinasjonale selskapene har som regel konsern i industriland, og en utopi hadde vært at selskapene fungerte som en ressurs for utviklingsland. De kan både bidra til økonomisk vekst, og føre med seg etiske og moralske standarder som ivaretar menneskerettighetene. Hva skjer så når de multinasjonale selskapene ikke opererer i tråd med internasjonale menneskerettigheter? Hvem rettes ansvaret mot og hvilke ulike sanksjoner kan selskapene vente seg? Der forholdene er regulert av nasjonal lovgivning, kan selskapet bli forpliktet i kraft av dette. Det samme gjelder internasjonalt. Problemet er ikke lenger fravær av lovgivning, men mangel på muligheter for å stille selskapene ansvarlig. Problemstillingen er omfattende og kompleks, men til gjengjeld et viktig tema å belyse.

1.2 Begrepsavklaringer

1.2.1 Menneskerettigheter

Menneskerettigheter er grunnleggende rettigheter ethvert individ har i egenskap av å være menneske. Rettighetene skal gjelde alle retts- og samfunnssystemer, skal sikre likhet og motvirke forskjellsbehandling.¹ Det er i utgangspunktet statenes konstitusjon som sikrer menneskerettighetene, og det var statene som først etablerte rettighetene innenfor deres jurisdiksjon. Arbeidet har etterhvert utviklet seg til å gå over til et internasjonalt samarbeid, som har resultert i omfattende konvensjoner.

I kjølvannet av to verdenskriger oppstod det et samarbeid for utvikling av felles rettigheter for verdensbefolkningen. Dette resulterte i opprettelsen av FN, og i 1948 så Verdenserklæringen om menneskerettigheter dagens lys. Erklæringen gjelder hele verden, uten unntak, og består av 30 artikler som definerer menneskerettighetene. Artikkel 2 konstaterer at alle har krav på de rettigheter og friheter erklæringen oppstiller. Artikkelen lyder som følgende;

“Everyone is entitled to all the rights and freedoms set forth in this Declaration, without distinction of any kind...”²

Den stadfester dermed en sentral tankegang; menneskerettighetene er universelle. Verdenserklæringen om menneskerettigheter er moralsk og politisk forpliktende, men ikke juridisk bindende. Likevel, det er i dag anerkjent at noen av prinsippene i erklæringen anses som internasjonal sedvanerett, uten at det er nærmere avgjort hvilke prinsipper dette gjelder.³

Særlig viktig på vårt kontinent er utarbeidelsen av den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK), foretatt av Europarådet. Norge ratifiserte konvensjonen i 1951, og i 1999 ble konvensjonen inkorporert gjennom menneskerettsloven. EMK er juridisk bindende for

¹ Møse (2002) s. 25

² Verdenserklæringen om menneskerettigheter artikkel 2

³ Beyond Voluntarism s. 59

stater som har ratifisert den, og var den første av sitt slag. Brudd på konvensjonen gir anledning til individuelle klager mot de tilsluttede stater. EMK pålegger Europarådets 47 medlemsland å sikre alle personer de rettigheter og friheter som er fastlagt i konvensjonen. Den europeiske menneskerettsdomstolen (EMD) overvåker statenes gjennomføring av dette arbeidet. Personer som mener at deres rettigheter etter EMK har blitt krenket, kan anlegge sak ved EMD, etter først å ha prøvd saken for nasjonale rettsinstanser.⁴

Menneskerettighetene er videre nedfelt og videreutviklet i en rekke konvensjoner, deriblant FN-konvensjonen om sivile- og politiske rettigheter (SP), og FN-konvensjonen om økonomiske-, sosiale- og kulturelle rettigheter (ØSK).⁵ Formålet med disse konvensjonene er at medlemslandene skal sørge for at innbyggerne har tilgang på helt essensielle nødvendigheter, og at de respekterer innbyggernes grunnleggende rettigheter.⁶ Sammen utgjør SP og ØSK de viktigste bindende menneskerettslige avtaler som gjelder mellom stater. Utgangspunktet for menneskerettighetene er at de gjelder alltid og i alle situasjoner, og det er kun i få tilfeller man kan derogere fra noen av disse rettighetene.⁷

De fleste har en tanke om hva menneskerettighetene inneholder. Likevel har jeg valgt å definere rettighetene og gi litt forhistorie til begrepet. Som sagt er menneskerettighetene universelle og gjelder for alle, men problemene oppstår ikke nødvendigvis rundt rettighetene. Det er menneskerettighetsbruddene som er sentrum for problematikk. Hvilke straff kan de som bryter rettighetene vente seg? Kan alle bli straffeforfulgt? Hvilke subjektstilling har de multinasjonale selskapene? Ikke alle juridiske personer er ansett som strafferettslige objekter. Det er derfor relevant å ta dette med i en innledning. For rettighetene er der, men selskapene vil i noen tilfeller være årsaken til at rettighetene ikke har den beskyttende effekten som påtenkt. Menneskerettighetene det vil bli referert til i resten av avhandlingen er

⁴ Norsk senter for menneskerettigheter

⁵ Knoph (2014) s. 61

⁶ FN-sambandet (1)

⁷ NOU 2003:18

de helt fundamentale rettighetene, som er sikret gjennom EMK, SP, ØSK og Verdenserklæringen om menneskerettigheter.

1.2.2 Multinasjonale selskaper

Selskaper er juridiske konstruksjoner, der eierne ikke hefter personlig for foretakets virksomhet. I norsk rett er dette lovfestet i ansvarsbegrensningen i aksje- og allmennaksjeloven § 1-2. Et multinasjonalt selskap er en kommersiell enhet med virksomhet i flere land. Det som kjennetegner denne selskapstypen er at den som regel er organisert i mor- og datterselskaper, gjerne geografisk spredt. Som regel vil morselskapet være lokalisert i en stat, med virksomhetsdrift i andre stater gjennom datterselskap eller partnerskap. Det stilles ingen krav til virksomhetens drift. Ofte er det likevel økonomisk gevinst som dominerer.

Det var først etter andre verdenskrig at de multinasjonale selskapene vokste frem. Det skjedde en internasjonalisering av selskapene. Andre verdenskrig hadde ført til et samarbeid på mange fronter, noe som vedvarte etter krigens opphør.

Internasjonaliseringen har ført til at de multinasjonale selskapene stadig får mer innflytelse over verdensøkonomien. De største flernasjonale foretakene er nå amerikanske, men også Norge har multinasjonale selskaper slik som Statoil, Norsk Hydro, Kværner og Telenor.

Det foreligger ikke lenger en spesiell struktur på de multinasjonale selskapene. De kan være organisert vertikalt, horisontal eller diversifisert.

Horisontalt integrerte selskaper er gjerne et stort selskap som har mange utsalgssteder og produserer produktene i flere land. Vertikale integrerte selskaper har et morselskap i et land og har så opprettet datterselskaper i andre land for å forsyne morselskapet med råvarer. Datterselskapene fungerer her som underleverandører til morselskapet. Dette er Shell et eksempel på. En tredje organisasjonsform er diversifiserte selskaper. Dette er selskaper som verken er vertikalt eller horisontalt oppbygget. De har produksjon og tjenesteleveranser i mange land.

Utfordringene med de multinasjonale selskapene er hvilke ansvar morselskapet har overfor datterselskap, partnere og underleverandører. Vi har mange eksempler der selskaper fra industriland etablerer seg i utviklingsland og tapper de for ressurser og utnytter arbeidskraft. De multinasjonale selskapene er viktige inntektskilder for utviklingslandene. Utvik-

lingslandene er så avhengig av disse inntektene at de ser vekk fra menneskerettighetsbrudd, i forhold til sikkerhets- og arbeidsavtaler, miljøutfordringer og grunnleggende menneskerettigheter. I dag fungerer de multinasjonale selskapene nærmest som strategiske allianser. Et nærmere forhold til leverandører og kontraktører visker ofte ut grensene for selskapet.⁸

Multinasjonale selskaper er ikke noe selskapsrettslig begrep fra lovgivningen. Norske lover som omfatter selskapsrettslig virksomhet, gjelder i første rekke i Norge, men i noen sammenhenger vil selskapsrettslige regler i utlandet komme inn i tillegg. Eksempler på at virksomhet i utlandet er omfattet av norske lovregler finnes, men da i antikorrupsjonsbestemmelser og regler om pengevasking.

1.3 Metode og rettskilder

Avhandlingen legger, der dette er mulig, den alminnelige rettskildelære til grunn. Det som er spesielt med hva avhandlingen har for øye er de mange internasjonale rettskildene, som ikke nødvendigvis er anerkjent som juridisk bindende. Kildene er kommet til uttrykk gjennom retningslinjer som ofte blir omtalt som ”soft law”. Mye av materiale som er brukt i avhandlingen er nettbasert, og mange av kildene vil derfor være artikler, analyser og rapporter hentet fra ulike webadresser. Fokuset i oppgaven er retningslinjer utviklet av uavhengige organisasjoner, samt noe internasjonal rett. Rettspraksis fra ulike typer organer vil være en sentral del av oppgaven både der avgjørelsene er rådgivende og der de har rettslig bindende virkning. Inngåelse av forlik vil også bli tatt med i sentrale saker som aldri nådde avgjørelse av rettsapparatet. Det vil bli henvist til uttalelser fra ulike organer der dette har noe for seg. Oppgaven belyser andre staters praksis, både gjennom juridisk bindende lover og ”soft law”. Dette er viktig på området da det fortsatt er rom for utvikling av juridisk bindende lovgivning. Oppgaven vil i stor grad være bygd på såkalt ”soft law”, noe mange mener ikke er juridisk bindende. Gjennom denne avhandlingen fremkommer det at ”soft law” ikke nødvendigvis unntar fra juridisk ansvar.

⁸ Regjeringen (2)

1.4 Avgrensning

Avhandlingen tar sikte på å gjøre rede for de forskjellige initiativene som er utarbeidet for ivaretagelse av menneskerettighetene der multinasjonale selskaper er aktører. Det vil bli lagt vekt på hvilke sanksjoneringsmuligheter som følger der selskapene begår lovbrudd og om selskapene i det hele tatt kan holdes juridisk ansvarlig for bruddene. I tillegg ser vi på hvilke instanser som har kompetanse og myndighet til å behandle menneskerettighetsbrudd begått av multinasjonale selskaper. Det vil også bli drøftet om initiativene har preventiv effekt. Det er kun de mest sentrale initiativene som vil bli behandlet, samt et utvalg av saker som har interesse for avhandlingen.

1.5 Videre fremstilling

Avhandlingen drøfter først de multinasjonale selskapenes subjektstilling i folkeretten, for deretter å se på de forskjellige initiativene som er utviklet og i hvilke grad disse er av rettslig betydning for selskapenes ansvar. Initiativene vil være mulige rettslige grunnlag for å holde multinasjonale selskaper ansvarlig for menneskerettighetsbrudd.

Vi skal så se på det moralske ansvar alle har for å ivareta menneskerettighetene.

Due diligence vil bli behandlet i kapittel 5. Begrepet er nå inntatt i noen av de internasjonale initiativene. Due diligence kan virke preventivt på menneskerettighetsbrudd. I tillegg ser vi på muligheten for at stater kan bruke due diligence som krav til selskapene før de involverer seg med samarbeidspartnere, eventuelt underleverandører. Dette som en del i arbeidet for å forebygge menneskerettighetsbrudd.

Jeg vil så gå over på hvilke håndhevingsorganer som er utviklet for de multinasjonale selskapene, eller håndhevingsorganer som kan brukes på saker der multinasjonale selskaper medvirker til menneskerettighetsbrudd. Jeg vil så drøfte hvordan realiteten er på norsk arena, med foretaksstraff. Deretter ser vi på korrupsjonsbestemmelsene i norsk strafferett der jurisdiksjonen er utvidet til å også omfatte korrupsjon begått av nordmenn i utlandet.

Før konklusjonen vil finansiell medvirkning bli drøftet som et eget punkt ut fra funnene som er drøftet tidligere i avhandlingen.

Det vil underveis i oppgaven bli henvist til rettsavgjørelser som både har juridisk virkning og avgjørelser som fungerer som rådgivende uttalelser.

Siste del av avhandlingen vil være konklusjonen der de viktigste funnene vil bli belyst.

2 Multinasjonale selskapers subjektstilling

Subjekter i folkeretten blir definert som de som kan hevde rettigheter og pådra seg forpliktelser i henhold til rettsreglene.⁹ Det tilsier at det ikke er noe krav til en bestemt struktur for å kunne bli ansett som et subjekt. Det var lenge en anerkjent teori at dette subjektsperspektivet ikke gjaldt for multinasjonale selskaper. Grunnlaget for dette var at folkeretten var utviklet av stater, for stater. Vi ser at denne teorien i større grad blir forlatt. Utviklingen har gått langt av menneskerettene, investeringsretten, internasjonale domstoler og klageordninger som individer og juridiske personer kan bruke. Juridiske personer er anerkjent som subjekter i intern rett, vi ser nå at dette også får større rotfeste i folkeretten.¹⁰ I dag omfatter subjektbegrepet i folkeretten mer enn bare stater. Det er viktig å foreta et skille mellom rettighetssubjekter og pliktsubjekter. Rettighetene vil ofte være gitt til individer mens pliktene faller på statene. Årsaken er at stater har det overordnede ansvar for beskyttelse av menneskerettighetene. Det er en utvikling som går i retning av at de samme forventningene skal hvile på multinasjonale selskaper. De har jo nettopp stor faktisk innflytelse på etterlevelsen av menneskerettighetene. Det er jo da en enda større grunn til å gi selskaper en plikt til å forhindre menneskerettighetsbrudd enn for individer, i det selskapene opererer som overordnet organ i deltakelse av individer, da kanskje i kraft av å være en arbeidsgiver for titusener av ansatte.

Ved at man anvender den tradisjonelle læren av folkeretten kommer de multinasjonale selskapene i en slags mellomstilling. De blir hverken plikt- eller rettighetssubjekter. Dette er

⁹ Ruud (2011) s. 98

¹⁰ Ruud (2011) s. 98

noe man i høyeste grad burde unngå, da selskapene har enorm påvirkningsmulighet og faktisk posisjon til å ivareta menneskerettighetene.

Kan så de multinasjonale selskapene sies å være subjekter etter folkeretten? I kraft av deres økte innflytelse og rolle på den internasjonale arena vil jeg si at selskapene i like stor grad som statene opptrer som pliktsubjekter som det stilles forventninger til. Selskapene har i dag myndighet til å inngå avtaler med stater så vel som andre selskaper, og er i denne egenskap å regne som et pliktsubjekt. De har så stor makt og innflytelse at de også, på lik linje med stater, må ta på seg ansvar ved brudd på folkeretten og menneskerettighetene.¹¹ Problemet oppstår der det er snakk om ansvarssubjekter. Statene har i dag det overordnede ansvaret for menneskerettighetsbrudd. Hvordan forholder dette seg når selskapene er pliktsubjekter? Det er ikke noe i veien for at statene fortsatt har dette ansvaret selv om selskapene blir ansett som pliktsubjekter. For det er fortsatt statene som utarbeider lovgivning. Det vil si at det ikke er noe i veien for at de kan åpne for at selskapene blir pliktsubjekter, mens statene har det overordnede ansvaret for å kontrollere at menneskerettighetene blir ivaretatt. Statene kan gå sammen for å åpne for at selskapene blir pliktsubjekter. I tillegg finnes det internasjonale samt nasjonale domstoler som kan håndheve eventuelle brudd, bare de multinasjonale selskapers subjektstilling blir anerkjent.

Full anerkjennelse av selskaper som pliktsubjekter er ennå ikke oppnådd. Denne oppgaven ser på forskjellige løsninger og tilnærminger til det å holde multinasjonale selskaper ansvarlige for brudd på menneskerettene.

3 Internasjonale initiativer vedrørende multinasjonale selskaper

I de senere årene, har det på den internasjonale arena vært et forsøk på å regulere aktiviteten til de multinasjonale selskapene. En konsekvens av de begrensede jurisdiksjonsreglene er et behov for internasjonale standarder som gjelder uansett jurisdiksjon og et håndhevel-

¹¹ Ruud (2011) s. 98

sessystem for disse. Dette har resultert i et stort frivillig rammeverk som oppfordrer selskaperne til å anvende retningslinjer eller prinsipper i deres arbeid. De fleste av disse initiativene har påvirket måten multinasjonale selskaper driver sin virksomhet på. Vi skal se på noen av de viktigste og største initiativene som har ført til rammeverk for multinasjonale selskaper. I tillegg skal vi se på noen saker der retningslinjene har påvirket utfallet.

3.1 Den internasjonale arbeidsorganisasjons trepartserklæring for multinasjonale selskaper

Den internasjonale arbeidsorganisasjonen (ILO) ble grunnlagt i 1919, som en del av fredsslutningen etter første verdenskrig, gjennom Versailles-traktaten. Organisasjonen fungerer i dag som hovedorganet for beskyttelse av arbeidernes rettigheter. Organisasjonens formål er å fremme sosial rettferdighet og internasjonalt anerkjente menneske- og arbeidsmarkedsrettigheter.¹² ILO er i dag knyttet til en rekke konvensjoner og traktater, og organisasjonen har egne prinsipper vedrørende multinasjonale selskaper fra 1977. Disse ble revidert i 2000.

ILOs prinsipper vedrørende multinasjonale selskaper og ILOs erklæring om grunnleggende prinsipper og rettigheter på arbeidsplassen, er de viktigste ILO-instrumentene som kan gi selskap rettledning om hva som forventes av de.¹³ ILO er den eneste organisasjonen der både bedrifter, fagforeninger og regjeringer har like stor innflytelse. Organisasjonen fungerer ut fra en tredelt struktur, der medlemmer fra alle de tre områdene er representert og stemmene deres teller like mye. Dette kan by på utfordringer fordi det ofte vil forekomme dissenser. Statene er direkte forpliktet av ILO i motsetning til selskaper der det kun er retningsgivende. Resultatet av den tredelte strukturen er utelukkende positivt. Det fører til at majoriteten vinner frem forslag, og at stater så vel som selskaper kan stemme mot hverandre.¹⁴ På lik linje med OECD må medlemslandene av ILO rapportere til organisasjonen hvilke tiltak de har gjort for å implementere ILO-standarder. Rapportene blir gransket av en

¹² International Labour Organization (3)

¹³ International Labour Organization (4)

¹⁴ Beyond Voluntarism s. 89

komite av eksperter.¹⁵ Til tross for sin kompetanse og tilgang til et bredt spekter av informasjon og drøftelser, er komiteen svært forsiktig i bedømmelser. Når komiteen finner brudd i en stats praksis kan komiteen gi en direkte forespørsel om informasjon fra den aktuelle aktøren, enten det er stat eller selskap. Når bruddene er vedvarende eller mer alvorlig kan komiteen publisere observasjoner. Skulle bruddene vedvare kan ILO ta direkte kontakt ved å sende tjenestemenn til å vurdere situasjonen og sette i gang en uformell dialog med regjeringen. Selv om prosessen er fokusert på staten, kan granskningen av selskapene brukes til å undersøke i hvilke grad statene håndhever ILO-standardene i forhold til selskapene. Medlemslandene har adgang til å sende inn klager til det styrende organ, der en annen stat bryter en konvensjon de er forpliktet av gjennom å være medlem av ILO. Forutsetningen er at begge stater er parter.¹⁶ Selv om komiteen har vært forsiktige i å gå direkte inn og regulere arbeidsforhold har det i den siste tiden blitt åpnet mer for en slik prosedyre. Dette viser at det er en løpende utvikling på området.

I 1996 leverte arbeidstakernes representanter en klage på Myanmar's tvangsarbeid. Dette førte til opprettelsen av en undersøkelseskomite og igjen til en svært kritisk rapport på Myanmar's handlinger. ILOs styrende organ anbefalte for første gang i historien sanksjoner mot et medlem. Det at organisasjonen kan anbefale sanksjoner mot et medlem sier noe om hvilke plass organisasjonen har fått på den internasjonale arena. Selv om mulige sanksjoner i dette tilfelle var rettet mot en stat, er det ikke utenkelig at dette kunne vært et selskap. Selv om retningslinjene i utgangspunktet er veiledende for de multinasjonale selskapene kan anbefalinger om sanksjoner fra ILO føre til at både statene og fagforeningene på eget initiativ oppretter sanksjoner mot selskap. Det er verdt å merke seg at ILOs rapport og vedtak ble brukt i straffesaken mot Unocal, i Doe vs. Unocal. Dette vil det bli redegjort mer for i kapitlet om ATCA.¹⁷

¹⁵ Beyond Voluntarism s. 90

¹⁶ Beyond Voluntarism s. 91

¹⁷ Beyond Voluntarism s. 91

I artikkel 1 i trepartserklæringen anerkjenner ILO multinasjonale selskapers makt og unike påvirkningsmulighet både nasjonalt og internasjonalt;

”Multinational enterprises play an important part in the economies of most countries and in international economic relations. This is of increasing interests to governments as well as to employers and workers and their respective organizations. Through international direct investment and other means such enterprises can bring substantial benefits to home and host countries by contributing to the more efficient utilization of capital, technology and labor. Within the framework of development policies established by governments, they can also make an important contribution to the promotion of economic and social welfare; to the improvement of living standards and the satisfaction of basic needs; to the creation of employment opportunities, both directly and indirectly; and to the enjoyment of basic human rights, including freedom of association, throughout the world...”¹⁸

ILO ønsker at selskapene skal bruke sin påvirkningskraft positivt. De har muligheten til å bidra til økonomisk vekst og er store sysselsettere internasjonalt. De største multinasjonale selskapene har mer makt og kapital enn mange av verdens stater. Det er derfor svært viktig at de operer i tråd med anerkjente menneskerettigheter for å bidra positivt. Videre fremkommer det av trepartserklæringen artikkel 8 hva som forventes av selskapene;

”All the parties concerned by this Declaration should respect the sovereign rights of States, obey the national laws and regulations, give due consideration to local practices and respect relevant international standards. They should respect the Universal Declaration of Human Rights and the corresponding International Covenants adopted by the General Assembly of the United Nations....”¹⁹

Bestemmelsen oppfordrer selskapene til å respektere Verdenserklæringen om menneskerettigheter, samt andre internasjonale anerkjente rettigheter. Videre tar erklæringen opp andre

¹⁸ ILOs trepartserklæring artikkel 1

¹⁹ ILOs trepartserklæring artikkel 8

sentrale temaer, slik som arbeidsforhold, levevilkår og industrielle relasjoner. Artiklene instruerer de multinasjonale selskapene om hvordan de skal forholde seg til nasjonal og internasjonal lovgivning.

Det kan med sikkerhet sies at multinasjonale selskaper både er etisk og moralsk forpliktet av trepartserklæringen. Som resultat av at de ikke overholder retningslinjene kan det tenkes reaksjoner fra andre ILO-medlemmer. Siden stater også er parter i ILO kan disse reagere mot selskapene, enten nasjonalt eller internasjonalt. Selv om dette enda ikke er gjort er muligheten til stede. Vi kan tenke oss at brudd på trepartserklæring ville kunne føre til utelukkelse av ILO og negativ publisitet for selskapene. Boikott ville også kunne være en mulighet, noe som ville satt et økt press på selskapet til å etterleve retningslinjene. Dette er tenkelige reaksjoner på multinasjonale selskapers brudd på ILOs trepartserklæring. Rettslig sett oppstiller ikke trepartserklæringen juridiske muligheter til å rettsforfølge selskaper som medvirker til menneskerettighetsbrudd. Trepartserklæringen fungerer som et instrument for selskaper som ønsker å overholde menneskerettighetene, og som en opplysende kilde for selskapene om hva som forventes av de. Selv om ILO har myndighet til å igangsette observasjoner eller foreslå sanksjoner er det ikke et instrument til å idømme rettslige konsekvenser.

3.2 Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling sine retningslinjer for multinasjonale selskaper

Etter andre verdenskrig lanserte USA et hjelpeprogram for økonomisk gjenreisning av Europa, men det var et ønske om en plan for gjennomføringen. OEEC, senere kalt OECD, ble opprettet som en koordineringsorganisasjon for denne gjenreisningen.²⁰

I dag er organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling, OECD, en viktig og solid organisasjon. Formålet med organisasjonen er å forbedre sosial og økonomisk utvikling og fremme verdenshandel. OECD har i dag 34 medlemsland der de aller fleste er å betrakte

²⁰ Globalis (5)

som industriland.²¹ En av ansvarsoppgavene til organisasjonen er å se på og forhindre menneskerettighetsbrudd begått av multinasjonale selskaper. For å sikre at multinasjonale selskaper ivaretar menneskerettighetene har OECD utviklet ”OECD Guidelines for Multinational Enterprises”, heretter kalt retningslinjene. Retningslinjene oppstiller krav til hvordan selskapene skal utøve sin virksomhet. Det er i dag 45 land som har vedtatt å følge OECDs retningslinjer for flernasjonale selskaper.²² Det er opp til hvert enkelt selskap å følge retningslinjene, og retningslinjene alene gir ikke grunnlag for straff. Retningslinjene er ikke ment å fungere som en erstatning for lovgivning eller sette denne til siden, de er ment som et supplement. Dersom retningslinjene kommer i konflikt med nasjonale lover, må retningslinjene vike. Retningslinjene blir ofte sett på som politiske forpliktelser.²³

Retningslinjene for det internasjonale næringsliv ble først utarbeidet i 1976. Etter dette har det vært to revisjoner, i henholdsvis 2000 og 2011. Revisjonen fra 2011 er den som er gjeldende i dag. Retningslinjene omfatter alle relevante sider ved multinasjonale selskapers virksomhet. De fungerer som anbefalinger fra regjeringer til selskaper angående overholdelse av de gitte bestemmelsene. Alle statene som har sluttet seg til OECD har også godtatt OECDs retningslinjer og er pålagt å fremme disse. I tillegg er de pålagt å etablere et klageorgan for eventuelle brudd. Organet blir kalt det nasjonale kontaktpunkt. Retningslinjene har som formål å verne menneskerettigheter, arbeidstakere og miljøet. De er ikke begrenset til kun selskapet. Selskapenes underleverandører er også omfattet.²⁴

De overordnede retningslinjene innleder artikkel A2 ved å si at selskaper bør ta hensyn til den fastlagte politikken i landene de driver virksomhet. I denne forbindelse bør de;

²¹ OECD (6)

²² Årsrapport (2012/2013) s. 2

²³ Beyond Voluntarism s. 66-68

²⁴ OECD Guidelines (2011) s. 23

”Respect the internationally recognized human rights of those affected by their activities.”²⁵

I artikkel 5 står det videre at selskapene bør;

”Refrain from seeking or accepting exemptions not contemplated in the statutory or regulatory framework related to human rights...”²⁶

Hvis statene, som er bundet av OECDs retningslinjer, anerkjente at de multinasjonale selskapene har samme ansvar, kunne retningslinjene virket juridisk bindende for selskapene. Dette er til nå ikke gjort. Retningslinjene er veiledende og OECD har ingen direkte sanksjoneringsmidler mot selskaper som ikke overholder retningslinjene. Likevel kommer de med viktig informasjon om hva som forventes av selskapene, og fungerer dermed som en opplysningskilde.

3.2.1 Kontaktpunktet

Selv om kontaktpunktene ikke er rettslige organer, kan de vurdere om bedrifter har brutt OECDs retningslinjer, samt bistå bedrifter og andre interessenter i å løse problemer som oppstår i forbindelse med retningslinjene. Ingen andre internasjonale retningslinjer for bedrifters samfunnsansvar har en slik klageordning. Kontaktpunktene håndterer saker på forespørsel. Det norske kontaktpunktet tilbyr gratis mekling til de involverte partene.²⁷ Kontaktpunktet skal være opprettet i alle de tilsluttede medlemsstatene og de håndterer både nasjonale og internasjonale saker. Kontaktpunktet kan på tvers av landegrensene samarbeide om utredningen av saker, eller jobbe selvstendig med dette.

Når en klage først kommer inn til kontaktpunktet vurderes det om klagen skal behandles. Dersom klagen behandles vil neste steg være mekling eller utredning om saksforholdet. Til sist vil det bli fremlagt en slutterklæring. Slutterklæringen vil bli offentliggjort, med mindre det foreligger spesielle omstendigheter som taler mot offentliggjøring. I slutterklæringen vil

²⁵ OECD retningslinjer artikkel A-2

²⁶ OECD retningslinjer artikkel A-5

²⁷ Årsrapport (2012/2013) s. 12

det fremkomme hvorvidt retningslinjene er brutt, og eventuelt anbefalinger om fremtidig adferd til selskapet.²⁸ Kontaktpunktet i Norge har behandlet ulike saker. Vi skal se på en av dem.

3.2.2 Forum for utvikling og miljø vs. Norges Bank Investment Management

I oktober 2012 mottok det norske, nederlandske og sør-koreanske kontaktpunktet en klage fra fire sivilsamfunnsorganisasjoner. Klagen angikk POSCOs påståtte brudd på menneskerettighetene gjennom POSCOs datterselskap POSCO India Private Limited. Kontaktpunktene ble enige om å samarbeide i saken, men de skulle håndtere hver sin sak i de respektive landene. Relevansen i forhold til Norge var at NBIM, Norges Bank Investment Management, hadde investering i POSCO, ved å eie 0,9 % av aksjene i selskapet. Vurderingen gjort av kontaktpunktet gikk ut på om NBIM hadde overholdt sine forpliktelser etter OECDs retningslinjer. POSCOs prosjekt i India var å etablere et stålverk. Klagen var begrunnet med at NBIM ikke hadde gjort de nødvendige undersøkelser, due diligence, som kreves av et selskap. I tillegg er selskapet statseid, noe som gjør at de er direkte bundet av OECDs retningslinjer. NBIM hadde unnlatt å ta de nødvendige skritt for å forhindre eller redusere menneskerettighetsbrudd og negative miljøkonsekvenser. NBIM hevdet på sin side at retningslinjene ikke gjelder der selskaper er minoritetsaksjonærer. Dette tilbakeviste kontaktpunktet. Kontaktpunktet fremhevet at retningslinjene gjelder for finanssektoren og de gjør ingen unntak for undergrupper av investorer, heller ikke minoritetsaksjonærer. Kontaktpunktet konkluderte med at NBIM hadde brutt retningslinjene ved å ikke samarbeide. De mente også at NBIMs opptreden var svært beklagelig i lys av det norske folks forventninger til statseide bedrifter. NBIM hadde heller ingen plan for hvordan selskapet skulle minimere risikoen for menneskerettighetsbrudd knyttet til selskaper de hadde investert i.²⁹

I denne saken ble noe viktig fastslått. Både at de multinasjonale selskapene har et ansvar når det kommer til medvirkning på brudd av menneskerettighetene, men også at finansielle

²⁸ Årsrapport (2012/2013) s. 12

²⁹ Annual Report, OECD Guidelines (2013) s. 95-96

investeringer skaper ansvar. De avslår at retningslinjene ikke gjelder der selskaper er minoritetsaksjonærer. Dette stadfester et viktig prinsipp om at aksjonærene faktisk kan hefte for mer enn det innskutte, og at kapitalinvesteringer ikke fritar for ansvar. Det kontaktpunktet indirekte sier er at selskapene har et ansvar for å unngå å medvirke til menneskerettighetsbrudd.

3.2.3 Årsrapport

Ved de årlige rapportene vurderer OECD virkningen av sitt arbeid. Hvert år blir det utarbeidet rapporter som gir svar på hvilke arbeid som er gjort det foregående året. Hvilke utfordringer organet står overfor og status på de forskjellige områdene organet jobbet med. I følge rapporten for 2013 er en av de største utfordringene OECD står overfor mangel på kunnskap fra små og mellomstore selskaper om retningslinjene.³⁰ Antall saker har også økt betraktelig de senere årene. Hvert år utfører kontaktpunktet en undersøkelse blant 600 norske selskaper angående deres kjennskap til OECDs retningslinjer. Omtrent halvparten av selskapene oppga både i 2011 og 2012 å ha internasjonal virksomhet i form av produksjon, handel og investeringer. I 2012 kjente seks av ti til OECDs retningslinjer, mot en av ti i 2011.³¹ Dette viser at kjennskap til retningslinjene har økt. Kontaktpunktets håndtering av sakene viser deres utvikling som et mulig sanksjoneringsorgan. Alle disse tingene blir belyst i årsrapportene. Rapportene er dermed en viktig kilde for å skaffe seg innsikt i hvilke arbeid OECD foretar seg.

3.2.4 OECDs retningslinjers bindende virkning

Selv om retningslinjene ikke er juridisk bindende for selskaper, ser vi en økende tendens til at de i større grad blir vektlagt nå enn tidligere. Kontaktpunktet fungerer i dag som en rådgivende instans. Selv om organet ikke dømmer kommer det med uttalelser om selskaper som bryter retningslinjene og forslag til steg selskapene skal ta videre. Dersom selskapene

³⁰ Årsrapport (2012/2013) s. 6

³¹ Årsrapport (2012/2013) s. 6

ikke samarbeider vil dette også fremgå av rapporten, noe som kan skape negativ publisitet for selskapet. Selv om prinsippene ikke er bindende for selskaper, ser vi snev av at selskapene til en viss grad vil være forpliktet. Sakene vil også være offentlig tilgjengelig noe som gjør at allmennheten har tilgang til informasjon om hvilke selskaper som bryter prinsippene. Vi kan også se at kontaktpunktet jobber mer aktivt enn hva ILO gjør, og at dette kanskje gir resultater. Dette illustreres ved for eksempel Forum vs. NBIM.

For at retningslinjene skal virke juridisk bindende er det opp til statene å etablere lovgivning som anerkjenner retningslinjene på et annet nivå enn hva vi finner i dag.

3.3 ISO 26000

ISO 26000 er et initiativ som inneholder veiledning om samfunnsansvar for organisasjoner. Arbeidet er ikke juridisk bindende, men fungerer som retningslinjer selskaper kan strekke seg etter å oppfylle. Retningslinjene sier hvordan organisasjoner kan opptre sosialt ansvarlig i tråd med samfunnets krav, og handle etisk riktig. Det oppstilles ikke noe krav for å ta i bruk retningslinjene, så alle, uavhengig aktivitet størrelse eller plassering, kan ta retningslinjene i bruk.³² ISO 26000 adresserer syv sentrale områder innenfor samfunnsansvar der en av områdene er menneskerettigheter.³³ Dette området tar igjen for seg due diligence, noe som harmoniserer med UN Guiding Principles. Arbeidet fokuserer på hva samfunnsansvar innebærer, hvilke saker en organisasjon må ta stilling til for å drive på en samfunnsansvarlig måte, og hva som er beste praksis for implementering av samfunnsansvar. Arbeidet er et verktøy for å hjelpe organisasjoner til å utføre gode handlinger.³⁴

For at ISO 26000 skal være i overensstemmelse med andre initiativer på området, er det inngått en intensjonsavtale mellom ISO, ILO, UN Global Compact og OECD. Dette sikrer at alle de internasjonale initiativene jobber mot et felles mål; avskaffelse av menneskerettighetsbrudd begått av multinasjonale selskaper.

³² ISO (7)

³³ ISO 26000 (8)

³⁴ Standard "Kort om ISO" (9)

Selv om ISO 26000 ikke har organer på samme måte som mange av de andre initiativene, er den en viktig bidragsyter på området. Den oppfordrer bedrifter til å ta steg i riktig retning, men fungerer ikke som noe rettslig bindende retningslinje for multinasjonale selskaper.

3.4 Forente Nasjoners initiativ vedrørende multinasjonale selskaper

3.4.1 FNs Global Compact

I år 2000 ble FNs Global Compact lansert. Global Compact er i dag verdens største initiativ for næringslivets samfunnsansvar med mer enn 12 000 deltakere fra mer enn 7000 selskaper. Global Compact fokuserer på menneskerettigheter, arbeidslivsstandarder, miljø og anti-korrupsjon.³⁵ FNs Global Compact består av 10 prinsipper, der to av de er direkte rettet mot menneskerettighetene. Prinsipp 1 lyder som følgende;

"Businesses should support and respect the protection of internationally proclaimed human rights."³⁶

Prinsipp 2 lyder som følgende;

"Businesses should make sure they are not complicit in human rights abuses."³⁷

Prinsipp 1 ber selskapene om å respektere de anerkjente internasjonale menneskerettighetene, mens prinsipp 2 går direkte på selskapers medvirkning til menneskerettighetsbrudd. Prinsipp 2 understreker at selskaper skal sørge for at de ikke medvirker til menneskerettighetsbrudd. Dette taler ganske klart for selskapenes ansvar etter Global Compact, og er mer enn en oppfordring. Deltakelse i Global Compact er åpent for alle selskaper som er alvorlige om sitt engasjement for å arbeide mot gjennomføringen av Global Compact-prinsippene i hele sin virksomhet og innflytelsessfære. I tillegg må selskapene være åpne for å rapporte-

³⁵ UN Global Compact (10)

³⁶ Global Compact prinsipp 1

³⁷ Global Compact prinsipp 2

re om sine funn og status på feltet. Bedrifter fra alle bransjer er kvalifisert for deltakelse, med unntak av de selskapene som er involvert med antipersonellminer, klasevåpen, selskaper som er gjenstand for en FN-sanksjon eller selskap som har blitt svartelistet av FN av etiske grunner. Det kreves også vilje til å engasjere seg i dialog med organet.³⁸

Global Compact er et praktisk rammeverk for utvikling, implementering og videreformidling av menneskerettighetene. Det å respektere og støtte menneskerettighetene er fortsatt en av de mest utfordrende områdene internasjonalt.³⁹ FNs Global Compact er ment som et supplement til nasjonal og internasjonal lovgivning ikke en erstatning for dette. Unnlatelse fra selskapene til å kommunisere fremgang kan føre til at de blir de-oppført, noe som har skjedd over 4100 bedrifter til nå.⁴⁰ Global Compact fortsetter å ekspandere, og bare i 2011 var det 1861 nye selskaper som sluttet seg til Global Compact. Dette var en økning på 54 % fra 2010.⁴¹ Global Compact er utledet fra Verdenserklæringen om menneskerettigheter, ILOs fundamentale prinsipper, Rio erklæringen og FN-konvensjonen mot korrupsjon. FNs Global Compact ber selskaper å omfavne, støtte og gjennomføre, innenfor sin innflytelsesfære, et sett av kjerneverdier i områdene menneskerettigheter, arbeidslivsstandarder, miljø og anti-korrupsjon.⁴²

Selv om multinasjonale selskaper kan bli de-oppført fra Global Compact har organet ikke mulighet for noen juridiske sanksjoner mot selskaper som ikke respekterer menneskerettighetene. Likevel, som vi skal se nå, er ikke Global Compacts arbeid uten betydning.

³⁸ UN Global Compact (11)

³⁹ UN Global Compact (12)

⁴⁰ UN Global Compact (13)

⁴¹ Annual Review of Business policies & action to advance sustainability (2011)
Hentet fra avsnittet "Leadership: Chief executives & boards"

⁴² UN Global Compact (10)

3.4.1.1 Lessons from Nike

Siden 2000 har Nike vært medlem av FNs Global Compact, og ved flere anledninger avgitt rapporter om arbeidsforholdene innenfor områdene de opererer. De går i dag foran som et godt eksempel på et multinasjonalt selskap som respekterer menneskerettighetene. Det har ikke alltid vært slik.⁴³ Nike-saken var den første av mange til å reise spørsmål om hvilke ansvar et multinasjonalt selskap har for arbeidstakere i fattige regulerte jurisdiksjoner som produserer produktene deres.

På tidlig 2000-tallet var Nike et eksempel på alt som var galt med selskapsrettslig globalisering. Nike var et av de første selskapene som flyttet produksjonen sin til utlandet. Produksjon i Japan startet på tidlig 80 tallet. Selskapet flyttet så produksjonen til Sør-Korea og Taiwan og når prisene der ble presset flyttet de videre til Kina og Indonesia. I 1990 hadde Nikes ”overseas factories” mer enn 24 000 ansatte og leverte mer enn 6 millioner par sko sammen med andre produkter. Problemet startet for Nike tidlig 90-tallet når amerikanske aktivister sammen med lokale institusjoner begynte å intervju arbeiderne og lage nyhetsbrev. Artikkene omfattet lave lønninger og graverende arbeidsforhold. Arbeiderne hevdet også at de ikke fikk forlate bedriften unntatt på søndager da de kunne søke ledelsen om tillatelse. I tillegg ble barnarbeid oppdaget da en fotograf tok bilde av en 12 års gammel pakistansk gutt sy en Nike-fotball. Bildet ble trykket i Life Magazine. Gjennom hele 90-tallet var Nike hardt rammet av den negative publisiteten, før de i 2000 meldte seg inn i UN Global Compact.⁴⁴ Det blir i dag gjennomført kontroller av Nike. På en skala fra 1 til 100, der 100 er perfekt kom de i 2006 på 65 %. Et godt resultat sammenlignet med andre multinasjonale selskaper.⁴⁵

Dette eksempelet er ment å illustrere hensikten bak Global Compact. Global Compact er opprettet for å hjelpe selskapene til å ivareta menneskerettigheter og jobbe som en positiv

⁴³ Ruggie (2013) s. 17

⁴⁴ Ruggie (2013) s. 3-6

⁴⁵ Ruggie (2013) s. 15

påvirkningskraft for selskapene. Nike er nettopp et slikt eksempel på et selskap som har unnlatt å erkjenne sitt ansvar for medvirkning til menneskerettighetsbrudd, til å bli et selskap som jobber mot å forbedre seg og ivareta disse helt grunnleggende rettighetene mennesker har.

3.4.2 FN-normene

I 2003 ble ”*Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and other Business Enterprises with regard to Human Rights*” lansert, heretter kalt FN-normene. Normene var det første internasjonale forsøket på å utvikle juridisk bindende menneskerettighetsstandarder for selskaper internasjonalt.⁴⁶ I en viss forstand skulle normene virke automatisk bindende for selskapene.⁴⁷ Mange forskere hyllet dokumentet som det banebrytende initiativ som kunne lykkes, for første gang, i å føre til bedriftenes slutt på medvirkning til menneskerettighetsbrudd.

FN-normene ble utarbeidet av sub-kommisjonen, og etter dette skulle de godkjennes av menneskerettighetskommisjonen. Den sistnevnte kommisjonen avviste normene. De konkluderte med at normene hadde nyttige elementer og gitt ideer for vurdering, men at de ikke hadde noe juridisk grunnlag.⁴⁸ Den viktigste kritikken av normene var at de utsatte multinasjonale selskaper for direkte folkerettslige forpliktelser uten uttrykkelig samtykke fra statene. Normene påla selskapene direkte forpliktelser selv statene ikke klarte å leve opp til og representerte et betydelig avvik fra den rådende praksis både blant stater og multinasjonale selskaper. De fleste statene uttrykte sterke reservasjoner mot normene. De la vekt på deres vilje til å ikke vike fra den tradisjonelle rammen av folkeretten. Normene ble til slutt forlatt i 2005, og oppgaven med å regulere multinasjonale selskapers ansvarlighet ble overført til andre FN-organer.

⁴⁶ Ruggie (2013) s. 47

⁴⁷ Ruggie (2013) s. 53

⁴⁸ Business and Human Rights Resource Centre (14)

3.4.3 FNs Guiding Principles

I 2011 vedtok FNs Human Rights Council retningslinjene for flernasjonale foretak; FNs Guiding Principles. Dette er prinsipper som det har vært arbeidet med over lengre tid på initiativ fra Koffi Annan. Han utpekte John Ruggie til å foreta arbeidet. Guiding Principles bygger på tre grunnpilarer ”Protect, Respect and Remedy”. Retningslinjene er et sett med bestemmelser som utfyller disse ansvarsområdene og som henvender seg til stater så vel som multinasjonale selskaper.

Guiding Principles utfyller nå Global Compact ved å etablere et rammeverk for å veilede deltakerne i å oppfylle sin forpliktelse til å respektere menneskerettighetene. Dette omfatter veiledning rundt gjennomføringen av retningslinjene. I tillegg skal selskapene kommunisere årlig med representanter fra Global Compact angående fremgang.⁴⁹ Unnvikler selskapene dette står de i fare for å miste sitt medlemskap i organisasjonen.

3.4.3.1 The State Duty to Protect

Guiding Principles bekrefter at det er statene som har ansvar for å beskytte individene gjennom å sørge for at de internasjonale menneskerettighetene blir fulgt. I tillegg er det statene som har ansvar for å rettsforfølge brudd på de samme rettighetene uansett hvem de er begått av. Dette innebærer at det er statenes ansvarsoppgave å forhindre, rettsforfølge, straffe og sørge for oppreisning der noen av disse rettighetene blir krenket. Retningslinjene anbefaler at statene tar klare standpunkter til multinasjonale selskapers ansvar ved brudd og medvirkning til brudd på menneskerettighetene og at de har opprettet håndhevingsmekanismer og nasjonale lover for eventuelle brudd.⁵⁰

Storbritannia var de første til å lansere en plan for multinasjonale selskapers ansvar for brudd eller medvirkning til brudd på menneskerettighetene. Dette skjedde i september 2013

⁴⁹ UN Global Compact (28)

⁵⁰ Guiding Principles: An Introduction s. 3

som et svar på FNs Guiding Principles. At land kommer med slike planer viser hvilke retning arbeidet går mot. Dette er starten på noe nytt.⁵¹

3.4.3.2 The Corporate Responsibility to Respect

Del II i retningslinjene tar for seg selskapers ansvar til å respektere menneskerettighetene. Her finnes oppfordringer til selskapene, og krav til hva som forventes av de. Representantene som har utarbeidet retningslinjene har hatt et tett samarbeid med ILO, og anerkjenner at menneskerettighetsbruddene begått av multinasjonale selskaper, enten direkte eller ved medvirkning, som oftest er relatert til arbeidsforhold. Retningslinjene er derfor svært viktig for den industrielle sektoren. Dette fremkommer av artikkel 12 i retningslinjene. Artikkel 13 definerer hva som forventes av selskapene og tar for seg direkte brudd og medvirkning til brudd av menneskerettighetene;

”The responsibility to respect human rights requires that business enterprises:

- a) Avoid causing or contributing to adverse human rights impacts through their own activities, and address such impacts when they occur;*
- b) Seek to prevent or mitigate adverse human rights impacts that are directly linked to their operations, products or services by their business relationships, even if they have not contributed to those impacts.”⁵²*

Den samme medvirkningsbestemmelsen er inntatt i OECDs retningslinjer i artikkel 2. Det er svært hensiktsmessig å få med medvirkning til brudd i det de fleste selskaper ikke direkte begår bruddene, men opererer gjennom datterselskaper eller andre selskapsrelasjoner. Dette kan vi se både ved at selskapene får råvarer fra et annet selskap, eller at andre selskaper produserer varer for de multinasjonale selskapene. Ved å innta et slikt prinsipp, hindrer det at selskapene går fri fra forpliktelser bare fordi de selv ikke er eier av sine underleverandører.

⁵¹ UK first to launch action plan on Business and Human Rights (27)

⁵² Guiding Principle, artikkel 13

3.4.3.3 Access to Remedy

Et av de grunnleggende prinsippene i internasjonale menneskerettigheter er at når en rettighet er krenket har ofrene tilgang til et effektivt rettsmiddel. Guiding Principles bekrefter at staten plikter å beskytte menneskerettighetene. Dette inkluderer at når rettighetene blir brutt av multinasjonale selskaper innenfor en stats territorium eller jurisdiksjon må staten sikre tilgang til et effektivt rettsmiddel. Retningslinjene oppstiller en liste med effektivitetskriterier for klagemekanismene. Disse kriteriene stiller krav om at effektive klagemekanismer bør være tilgjengelige, forutsigbare og rettferdige. Enkelt sagt, rettsmidlene for ofre for menneskerettighetsbrudd begått av multinasjonale selskaper må være legitime.⁵³

Artikkel 25 viser at statene også har plikter etter retningslinjene og at de må ta stegene for å ivareta menneskerettighetene. Statene må utarbeide effektive lover som kan gi rettslige konsekvenser dersom menneskerettighetene brytes.

” As part of their duty to protect against business-related human rights abuse, States must take appropriate steps to ensure, through judicial, administrative, legislative or other appropriate means, that when such abuses occur within their territory and/or jurisdiction those affected have access to effective remedy.”⁵⁴

Hvis ikke statene påtar seg dette ansvaret vil ikke retningslinjene virke etter sin hensikt. For å sikre at ofre for menneskerettighetsbrudd får tilgang til et effektivt rettsapparat påligger det også statene å sørge for at rettighetene blir vidt kjent og gi opplysning om hvor ofrene kan henvende seg for å bøte på bruddene.

Retningslinjene er fortsatt forholdsvis nye, og det kommer til å ta tid før de har den ønskede virkningen. Ved at Storbritannia nå har sagt at de ønsker å etablere systemer for å unngå menneskerettighetsbrudd begått av multinasjonale selskaper, eller der disse har medvirket til bruddene, øker forventningene til at dette er retningslinjer som kanskje kan føre til end-

⁵³ Guiding Principles: An Introduction s. 4

⁵⁴ Guiding Principle, artikkel 25

ringer på den internasjonale arena. Forventningene til Guiding Principles har vært enorme, og til nå virker det som arbeidet har vært vellykket. Retningslinjene virker ikke juridisk bindende, men oppfordrer statene til å få på plass nasjonal lovgivning som kan straffe selskapene som begår og medvirker til brudd på de grunnleggende rettighetene. Dette har vært et viktig poeng, nettopp fordi retningslinjer ikke virker etter sin hensikt hvis det ikke er på plass effektiv nasjonal lovgivning som stiller selskapene til ansvar.

4 Moralsk ansvar

Det kan stilles spørsmål ved hvilke ansvar bedriftene har ut fra det moralske og etiske aspektet. Det forventes i dag i større grad at selskaper respekterer menneskerettighetene både direkte og indirekte. Etter at selskapene har fått så stor innflytelse og makt stilles det også høyere forventninger til de. Selskaper godtar også deres ansvar i større grad enn før. Deres oppgave er ikke bare størst mulig fortjeneste, de har et ansvar på veien for å sikre at menneskerettighetene blir ivaretatt på en tilfredsstillende måte. De har et moralsk ansvar.

Vi ser også at selskaper uoppfordret ”overgir” seg til retningslinjene som er utarbeidet. Mange ønsker også å bli en del av nettverkene som jobber for å ivareta menneskerettighetene. Det er kanskje i større grad mindre selskaper som har dette behovet, med å fronte at de støtter internasjonale initiativer for ivaretagelse av menneskerettighetene. I Norge ser vi at det nærmest har blitt en trend å tilhøre internasjonale initiativer som jobber for ivaretagelse av menneskerettighetene. Fortsetter denne utviklingen ser det positivt ut for ivaretagelse av menneskerettighetene. Det er også eksempler på milliardbedrifter som ønsker å ta del i dette, blant annet Nike. Omverdenen stiller forventninger til selskapene og deres standpunkt til menneskerettighetene. Dette økende presset har fått en svært positiv virkning. Det har nærmest blitt en forventning at selskapene bruker sin makt og innflytelse på en positiv måte. Moralsk ansvar kan brukes som et supplement til lovverk. Selv om det kun er snakk om et moralsk ansvar for selskapene kan vi tenke oss at dette strekkes ganske langt. Enkeltindivider reagerer på selskaper som ikke handler i tråd med normal forventning til god moral. Dette kan igjen føre til sanksjoner mot selskaper man mener ikke drives på en etisk måte. Vi kan tenke oss boikott av selskaper som bryter med menneskerettighe-

tene. Da kan man til en viss grad hevde at dette ikke bare er et moralsk ansvar, for det viser seg at det får faktiske konsekvenser. Vi kan se dette ved investeringen gjort av pensjonsfondet. Befolkningen forventer at investeringene er i tråd med menneskerettighetene og at pensjonsfondet ikke investerer i bedrifter som ikke drives etisk forsvarlig. Pensjonsfondet har allerede trukket seg ut av noen investeringer. Selv om grunnen ikke bare er moralsk kan vi si at de har et moralsk ansvar for å investere i selskaper som ikke begår menneskerettighetsbrudd. I 2014 kan vi ikke lenger si at det holder at det foreligger et moralsk ansvar for å ivareta menneskerettighetene, det må finnes rettslige mekanismer etablert for å beskytte enkeltindividene.

5 Due diligence

Due diligence er i utgangspunktet et selskapsrettslig begrep, men etter arbeidet med ”*Protect, Respect and Remedy*” har begrepet fått en ny betydning innenfor menneskerettighetene. Begrepet er viktig innenfor oppgavens tema da riktig due diligence kan forhindre medvirkning til menneskerettighetsbrudd. Med de riktige due diligence-vurderinger kan selskaper unngå å innlede et samarbeid med noen som bryter menneskerettighetene.

Due diligence er aktsomhetsvurderinger selskaper foretar seg helst før investeringer eller samarbeid med andre selskaper. De ser da på risikoen ved å involvere seg med selskapet. Det er tre steg man foretar seg ved en slik aktsomhetsvurdering. Først identifiserer selskapet de faktiske og potensielle funnene, deretter forhindrer og retter de opp forholdene der et samarbeid kan få negative konsekvenser, for så å rapportere om funnene og hvilke tiltak som er iverksatt.⁵⁵ En slik aktsomhetsvurdering vil forhindre eller redusere risikoen for at selskaper blir innblandet i menneskerettighetsbrudd, enten direkte eller ved medvirkning. Selskapene bør alltid foreta slike vurderinger av sine leveransekjeder, slik som underleverandører.⁵⁶ Det er den enkelte bedrift som har ansvaret for å implementere en aktsomhets-

⁵⁵ Progress Report (2013) Human Rights Due Diligence s. 15-19

⁵⁶ Regjeringen (15)

vurdering, og de bærer selv ansvaret for at de ikke er involvert i menneskerettighetsbrudd.⁵⁷ Regjeringen har uttrykt at de har de samme forventningene til statlig eide selskaper som til statlig uavhengige selskap.⁵⁸ Flere av lovene som eksisterer i dag krever allerede slike akt-somhetsvurderinger, både som et hjelpemiddel for næringslivet å opptre slik som forventet, men også som et utgangspunkt for myndighetene til å føre kontroll med at gjeldende rett blir overholdt, og menneskerettighetene beskyttet.

I november 2013 ble det i Frankrike fremlagt et lovforslag om å lovfeste due diligence. Vedtak av forslaget vil sende signaler til både Frankrikes befolkning og andre stater at landet har fått på plass due diligence-systemer for å unngå å forårsake eller bidra til menneskerettighetsbrudd. I hovedsak betyr dette et ansvar for å gjennomføre due diligence. Forslaget har potensial til å la franske domstoler dømme i saker der utenlandske ofre er skadet av driften til franske selskapers datterselskaper eller forretningspartnere. Dette vil fungere på samme måte som intensjonen bak ATCA i USA, som blir omtalt i kapittel 6.3.1. Forslaget spesifiserer ikke hvordan begrepet skal tolkes, men lar det være opp til domstolene å tolke hva som er rimelig å forvente av selskapene i due diligence prosessen. Det er en mulighet at lovforslaget blir vedtatt innen 2016, noe som sender et viktig signal til verdens stater.⁵⁹ Forslaget omfatter også medvirkning til menneskerettighetsbrudd.⁶⁰

I 2013 ble det fattet flere viktige rettslige avgjørelser som omhandlet menneskerettslig due diligence. Blant annet ble det avsagt en dom i forbindelse med en tysk kaffeprodusent i *Baleke v. Attorney General and Kaweri*. Kaffeprodusenten Kaweri skulle etablere drift i et område i Uganda, noe som førte til at lokalbefolkningen måtte relokeres. Det var ugandiske investeringsmyndigheter(UIA) som sørget for flytting av ca. 4000 innbyggere. Noen av innbyggerne var leietakere av jorden i området. Lokalbefolkningen ble voldelig kastet ut av

⁵⁷ Progress Report (2013) Human Rights Due Diligence s. 8

⁵⁸ Stortingsmelding nr. 13 (2010-2011)

⁵⁹ ECCJ (16)

⁶⁰ Progress Report (2013) Human Rights Due Diligence s. 4-5

regjeringsstyrkene. I høyesterett ble det avgjort at UIA hadde mislyktes i å handle med due diligence vedrørende overføring av land. Advokatene, som jobbet på vegne av UIA, hadde unnlatt å sjekke tomteverdier, erstatningsbeløp, skjøter og dokumenter som ga ugandiske leietakere rettigheter. Høyesterett i Uganda plasserte hovedansvaret på advokatene innleid av UIA, men rettet skarp kritikk til tyske investorer i Kaweri kaffe. Retten uttalte at investorene hadde en plikt til å sørge for at urfolket ikke ble utnyttet. De burde ha respektert menneskerettighetene, og sørget for at leietakerne ble riktig kompensert og flyttet.⁶¹ Høyesterett dømte i favør av lokalbefolkningen. Dommen sendte et viktig signal, både innenfor due diligence, men også medvirkning til menneskerettighetsbrudd begått av multinasjonale selskaper. Selv om selskapene ikke ble dømt av de internasjonale retningslinjene ser vi her at Uganda har på plass viktig nasjonal lovgivning som beskytter menneskerettene. Noe av problemet har ligget i det at korrupsjon har ført til at utviklingsland ikke har håndhevet de lokales rettigheter, som regel ut fra det økonomiske perspektivet. Ved at utviklingslandene har på plass slik lovgivning sikres de lokales rettigheter. Det er nettopp ofte i utviklingslandene de multinasjonale selskapene etablerer seg, eller har underleverandører fra. Prisene de kan tilby, og ofte også geografisk beliggenhet er helt avgjørende. I tillegg uttalte domstolen at selskapet som skulle etablere seg i området hadde et ansvar til å sjekke forholdene og prosessen for etableringen. Dette strekker ansvaret lenger enn hva som er blitt gjort tidligere og er dermed et viktig utsagn fra den ugandiske domstolen.

I Norge er det opprettet et eget etikkråd. Dette rådet skal vurdere om pensjonsfondets investeringer er etiske. Dersom de avdekker avvik kan konsekvensene bli unngåelse av investering i selskapet. Selskaper det investeres i kan bli satt under observasjon eller pensjonsfondet kan trekke seg ut av selskapet det er investert i. Fondet har en egen liste over selskaper de har trukket seg ut av etter due diligence-prosesser, eller selskaper de ikke ønsker å investere i på grunnlag av samme prosess.⁶² Etikkrådet skal vurdere om investeringer i en-

⁶¹ Progress Report (2013) Human Rights Due Diligence s. 6-7

⁶² Progress Report (2013) Human Rights Due Diligence s. 7

kelte selskaper er i strid med statens pensjonsfond utland sine etiske retningslinjer. Man kan dermed utelukke selskaper fra fondets investeringsunivers basert på rådets tilrådning.⁶³

Som et resultat av ”protect, respect and remedy” er due diligence nå innført i både OECDs retningslinjer vedrørende flernasjonale foretak og FNs Guiding Principles.

5.1 Due diligence inntatt i FNs Guiding Principles

Menneskerettigheter due diligence vil variere i kompleksitet med størrelsen på virksomheten, risikoen for menneskerettighetsbrudd, arten og kontekst av virksomheten. Det stilles større krav til store bedrifter enn til små, da de har større forutsetninger for å avdekke uverdige forhold. Prosessen bør omfatte alle berørte parter.⁶⁴ I prinsipp 15 i Guiding Principles bes selskaper om å ha på plass retningslinjer for å oppfylle sitt ansvar for å respektere menneskerettighetene. Prinsippet er igjen delt inn i underpunkter der punkt b ber selskaper ha;

” A human rights due diligence process to identify, prevent, mitigate and account for how they address their impacts on human rights”

Videre drøfter prinsipp 17-24 hva som faktisk ligger i dette ansvaret og hva som kan forventes. Prinsipp 17 sier videre;

”...the process should include assessing actual and potential human rights impacts, integrating and acting upon the findings, tracking responses, and communicating how impacts are addressed..”

Prosessen bør altså omfatte vurderinger av faktiske og potensielle menneskerettighets virkninger. Selskapene bør handle på funnene og kommunisere konsekvensene. Dette prinsippet definerer rammene for menneskerettigheter due diligence.

⁶³ Regjeringen (17)

⁶⁴ UN Guiding Principles

Det bør tas initiativ til due diligence så tidlig som mulig når et selskap skal involvere seg i ny aktivitet eller der de inngår nye avtaler. Prinsippene skal hjelpe selskapene med risikoen for rettslige krav mot dem ved å vise at de tok alle rimelige skritt for å unngå involvering av påståtte brudd på menneskerettighetene.⁶⁵ Det er den enkelte bedrift som har ansvaret for å implementere aktsomhetsvurderinger, og rammeverket ”Protect, Respect and Remedy” sier at dersom et selskap skal respektere menneskerettighetene bør en virksomhet opp-tre med due diligence for å sikre at det ikke krenker andres rettigheter. En bedrift bør ta due diligence skritt for å sikre at selskapets virksomhet og relasjoner ikke krenker menneskeret-tighetene. Guiding Principles gjør det klart at dette ansvaret strekker seg uavhengig av geo-grafiske grenser, og eksisterer uavhengig statenes handlemåte.⁶⁶

5.2 Due diligence inntatt i OECDs retningslinjer

Etter retningslinjenes revisjon ble det i 2011 inntatt et nytt kapittel om menneskerettigheter, samt to egne bestemmelser om due diligence. I prinsipp 10 i de overordnede retningslinjene heter det at selskaper bør;

”Carry out risk-based due diligence, for example by incorporating it into their enterprise risk management systems, to identify, prevent and mitigate actual and potential adverse impacts...”⁶⁷

I kapittelet om menneskerettigheter prinsipp 5 sies det at selskaper bør;

”Carry out human rights due diligence as appropriate to their size, the nature and context of operations and the severity of the risks of adverse human rights impacts.”⁶⁸

⁶⁵ UN Guiding Principles

⁶⁶ Progress Report (2013) Human Rights Due Diligence s. 3

⁶⁷ OECD retningslinjer prinsipp 10

⁶⁸ OECD retningslinjer prinsipp 5

Selskaper bør altså gjennomføre aktsomhetsvurderinger på menneskerettighetsområdet. Disse vurderingene skal gjøres i forhold til flere faktorer, som for eksempel selskapets størrelse og virksomhetens art. Selv om det stilles samme krav til selskaper er det klart at de multinasjonale selskapene er større selskaper som har mer innflytelse enn de mindre selskapene. I tillegg har de mer makt på den internasjonale arena til å gjennomføre endringer. Vi kan på mange måter si at vi forventer oss at de største selskapene skal gå foran som gode rollemodeller for de mindre selskapene. I tillegg må selskapene vurdere faren for negative konsekvenser på menneskerettighetsområdet.⁶⁹ Konkurransedyktig pris på varer og tjenester er essensielt for at bedrifter skal kunne overleve i markedet. Derfor er det viktig at alle selskaper følger anbefalingene, slik at de konkurrerer på samme grunnlag. Et selskap som ikke utfører due diligence vil sannsynligvis kunne redusere for eksempel produksjonskostnadene i forhold til selskap som følger anbefalingene.

Det at aktsomhetsvurderinger nå er viet egen plass i retningslinjene øker fokuset og synligheten til begrepet. Selskapene oppfordres i større grad enn tidligere å gjennomføre de nødvendige undersøkelser for at deres bedrift ikke er innblandet i menneskerettighetsbrudd. Og som et resultat av retningslinjene vet selskapene nå hva som forventes av de.

Dette kan både bidra til at selskapene er føre var da de ser de negative konsekvensene av å investere i bedrifter som begår menneskerettighetsbrudd, men også at de vet at det er moralsk uakseptabelt å være involvert i slike bedrifter. Dette vil igjen føre til at de stiller strengere krav til sine underleverandører eller investeringsselskaper eller at de trekker seg ut der det ikke er mulig å få til et samarbeid med bedrifter som er i overensstemmelse med retningslinjene. Dersom selskaper oppdager, som resultat av due diligence, at det foreligger menneskerettighetsbrudd eller fare for dette, anbefaler retningslinjene bruk av organer som kan håndtere disse funnene, slik som kontaktpunktet.⁷⁰

⁶⁹ OECDs retningslinjer med kommentarer s. 21 punkt 15 (18)

⁷⁰ OECDs retningslinjer med kommentarer s. 28 punkt 46 (18)

6 Domsmyndighet

6.1 The International Criminal Court

The International Criminal Court (ICC) er en uavhengig og upartisk straffedomstol som reguleres av Roma-vedtektene. Domstolen ble offisielt opprettet i 2002, etter at 60 stater hadde ratifisert vedtektene.⁷¹ Domstolen dømmer i saker om alvorlige forbrytelser slik som folkemord, forbrytelser mot menneskeheten, krigsforbrytelser og agresjonsforbrytelser, jfr. Roma-vedtektene artikkel 5.⁷² ICC tar for seg de alvorligste tilfellene av saker som ikke straffeforfølges av et nasjonalt rettsvesen. Domstolen ble opprettet for å bidra til å få slutt på straffrihet på alvorlige menneskerettighetsbrudd. Den internasjonale straffedomstolen har kun myndighet i saker hvor; den anklagende kommer fra et land som har ratifisert vedtektene, forbrytelsen er blitt begått i land som har ratifisert vedtektene eller der FNs sikkerhetsråd bringer saken inn for domstolen uavhengig av den anklagedes hjemstat og hvor handlingen ble begått. Domstolen har også myndighet i saker hvor den anklagende er fra et land, eller forbrytelsen er begått i et land som ikke har ratifisert vedtektene, men på en eller annen måte har akseptert domstolens jurisdiksjon. Alle land som har sluttet seg til ICC, har plikt til å pågripe personer som ICC har utstedt en arrestordre på, om mulig.⁷³ ICCs jurisdiksjon er begrenset i tid. Det vil si at domstolen har myndighet i saker som har funnet sted etter 1. juli 2002 da domstolen ble opprettet. Stater som har sluttet seg til domstolen på et senere tidspunkt kan selv bestemme om de vil gi ICC myndighet for hendelser som skjedde etter 2002 eller om det kun skal gjelde fra den datoen de ratifiserte avtalen.⁷⁴

Det er ofte slik at de multinasjonale selskapene ikke begår menneskerettighetsbruddene selv, men gjennom sine forretningsforbindelser. Medvirkningsbestemmelser er nå inntatt i Roma-vedtektene art 25, men da som medvirkning av faktiske personer og ikke juridiske. Bestemmelsen kan åpne for at direktører og andre ledere kan stilles til ansvar for valg de

⁷¹ Ruud (2011) s. 274-275

⁷² Ruud (2011) s. 272-273

⁷³ Ruud (2011) s. 274-275

⁷⁴ Globalis (19)

tar på bedriftens vegne, men åpner ikke for selskapsrettslig ansvar i sin helhet. Bestemmelsen lyder som følgende;

“...A person who commits a crime within the jurisdiction of the Court shall be individually responsible and liable for punishment in accordance with this Statute. In accordance with this Statute, a person shall be criminally responsible and liable for punishment for a crime within the jurisdiction of the Court if that person:

(a) Commits such a crime, whether as an individual, jointly with another or through another person, regardless of whether that other person is criminally responsible;

(b) Orders, solicits or induces the commission of such a crime which in fact occurs or is attempted; (c) For the purpose of facilitating the commission of such a crime, aids, abets or otherwise assists in its commission or its attempted commission, including providing the means for its commission;

(d) In any other way contributes to the commission or attempted commission of such a crime by a group of persons acting with a common purpose”⁷⁵

ICC vil i kraft av artikkel 25 kunne dømme enkeltpersoner som begår menneskerettighetsbrudd. Dette tilsier at selskapet ikke dømmes i egenskap av å være selskap, men at enkeltpersoner kan stilles til ansvar for valg som er tatt på vegne av selskapet. Det åpner det individuelle ansvaret, enkeltpersoners handlinger kan ikke lenger dekkes av selskapet. Personen blir da individuelt straffeansvarlig.

6.1.1 ICCs kompetanse til å dømme multinasjonale selskaper

Det ble tidlig i utarbeidelsene av Roma-vedtektene vurdert om ICC skulle ha jurisdiksjon over juridiske personer. Artikkel 23 punkt 5 og 6 skulle direkte omhandle juridiske personers ansvar etter vedtektene og skulle lyde som følgende;

⁷⁵ Roma-vedtektene artikkel 25

“5. Without prejudice to any individual criminal responsibility of natural persons under this Statute the Court may also have jurisdiction over a juridical person for a crime under this statute. Charges may be filed by the Prosecutor against a juridical person, and the Court may render a judgement over a juridical person for the crime charged, if:

- a) The charges filed by the Prosecutor against the natural person and the juridical person allege the matters referred to in subparagraphs (b) and (c); and*
- b) The natural person charged was in a position of control within the juridical person under the national law of the State where the juridical person was registered at the time the crime was committed; and*
- c) The crime was committed by the natural person acting on behalf of and with the explicit consent of that juridical person and in the course of its activities; and*
- d) The natural person has been convicted of the crime charged.*

6. The proceedings with respect to a juridical person under this article shall be in accordance with this statute and the relevant rules of procedure and evidence. The prosecutor may file charges against the natural and juridical persons jointly or separately. The natural person and the juridical person may be tried jointly. If convicted, the juridical person may incur the penalties referred to in article 76. These penalties shall be enforced in accordance with the provision of art 99”⁷⁶

I den siste og mest utviklede versjonen av vedtektene blir juridiske personers skyld knyttet opp mot det at fysiske personer opptre på vegne av juridiske personer.⁷⁷ Forslaget ble til slutt forlatt og fant aldri veien inn i de vedtatte Roma-vedtektene.⁷⁸ Likevel var dette en av forslagene som overlevde mange prøvelser og kan tyde på hva ICC var ment å omfatte. Mye av grunnen til at forslaget ble forlatt var det sterke tidspresset for å få vedtektene ferdige slik at domstolen kunne opprettes. Også det at ansvaret ikke var anerkjent av alle sta-

⁷⁶ Artikkel 23 sitert i Clapham (2006) s. 245

⁷⁷ Doria (2009) s. 428

⁷⁸ Doria (2009) s. 429

ter bidro til resultatet. Noe av tanken bak ICC var at man skulle ha et organ som nettopp kunne dømme fysiske samt juridiske personer.

Bestemmelsen viser at det ikke er noe i veien for å stille juridiske personer til ansvar. Problemet med å få på plass slik lovgivning var ikke at det var juridisk umulig. Tiden, samt andre staters anerkjennelse av at juridiske personer også kan ha forpliktelser etter internasjonal rett gjorde utslaget. For å få plass slike bestemmelser vedrørende multinasjonale selskaper er man avhengig av at statene ratifiserer og vedkjenner ansvaret. ICC består av høyt kompetente mennesker, som har nok innsikt til å behandle menneskerettighetsbrudd begått av multinasjonale selskaper. Likevel, per i dag har ikke ICC denne muligheten.

6.2 The International Court of Justice

The International Court of Justice (ICJ) er det øverste juridiske organet i FN og folkerettens eneste internasjonale domstol. Domstolen har sitt grunnlag i FN-pakten artikkel 7, men styres av ICJ-statuttene. Det følger av ICJ-statuttens artikkel 34 at bare stater kan være parter. Det betyr at retten ikke kan behandle saker av mellomstatlige organisasjoner, selskaper og individer. Dersom en stat ikke ønsker å være part kan den ikke tvinges til det, men godtar en stat å være med er den i utgangspunktet forpliktet til å respektere domstolens beslutning.⁷⁹

6.2.1 Barcelona Traction-saken

Barcelona Traction var et multinasjonalt selskap med morselskap i Canada. Selskapet hadde opprettet et datterselskap i Spania til utbyggingen av lys i Catalonia-området. Selskapet i Spania gikk konkurs og mange av de som hadde aksjer i selskapet var belgiske. Belgia gikk til sak mot Spania for sine borgere for tap av aksjer i selskapet. Utgangspunktet for at saken i det hele tatt kunne føres for ICJ var nettopp at Belgia gikk til sak mot Spania på vegne av sine borgere. Domstolen kom til at saken kunne reises selv om det ikke forelå noen konkret rettslig interesse for Belgia til å føre saken. Begrunnelsen var at enkelte rettslige forpliktel-

⁷⁹ International Court of Justice (20)

ser gjelder Erga Omnes. Det betyr at de kan påtales av en hvilken som helst stat uten at det kreves dokumentert noen konkret interesse for den stat som reiser saken. Dette er fordi noen rettigheter og plikter er så sentrale at enhver stat må kunne ta skritt for å håndheve disse på fellesskapets vegne.⁸⁰ Dette blir lagt til grunn i avsnitt 33;

”When a State admits into its territory foreign investments or foreign nationals, whether natural or juristic persons, it is bound to extend to them the protection of the law and assumes obligations concerning the treatment to be afforded them. These obligations, however, are neither absolute nor unqualified. In particular, an essential distinction should be drawn between the obligations of a State towards the international community as a whole, and those arising vis-a-vis another State in the field of diplomatic protection. By their very nature the former are the concern of all States. In view of the importance of the rights involved, all States can be held to have legal interest in their protection; they are obligations erga omnes”⁸¹

Denne uttalelsen fikk ikke konsekvenser for utfallet av saken, men illustrerer at stater kan opptre som parter på vegne av sine borgere ved ICJ. Dersom det gjelder Erga Omnes regler kan statene gå til søksmål mot hverandre på vegne av sine borgere. Dette kan tenkes i forhold til et multinasjonalt selskap som driver virksomhet i et annet land. Dersom det kan bekreftes at det multinasjonale selskapet medvirker til brudd på menneskerettighetene i vertslandet, kan vertslandet i teorien gå til søksmål mot staten der det multinasjonale selskapet er registrert, for brudd på Erga Omnes regler. Dette har støtte i dommeruttalelsene avsnitt 33 i Barcelona Traction-saken.

⁸⁰ Ruud (2011) s. 322

⁸¹ Case concerning The Barcelona Traction, Light and Power Company, limited; Avsnitt 33

6.3 Nasjonale domstoler med jurisdiksjon over menneskerettsbrudd begått i utlandet

Noen domstoler har jurisdiksjon over menneskerettsbrudd begått i utlandet. Denne jurisdiksjonen reguleres gjennom nasjonal lovgivning og det er her snakk om at domstolen kan behandle saker den egentlig ikke er forpliktet til. Det kan være et selskap som er opprettet i staten men driver sin virksomhet utenfor statens territorium. Hvis dette selskapet da begår menneskerettsbrudd, eller medvirker til dette kan domstolen behandle disse sakene på grunnlag av nasjonal lovgivning.

6.3.1 The Alien Tort Claims Act

ATCA, the Alien Tort Claims Act, ble vedtatt av den første amerikanske kongressen i 1789 som en del av Judiciary Act. Den opprinnelige teksten har blitt noe endret, men er nå innført i United States Code, Title 28, Chapter 85, § 1350 Alien`s Action for Tort. Bestemmelsen lyder som følgende;

*”The district courts shall have original jurisdiction of any civil action by an alien for a tort only, committed in violation of the law of nations or a treaty of the United States.”*⁸²

Bestemmelsen gir føderale domstoler selvstendig kompetanse til å dømme i søksmål fra ikke-amerikanske borgere for skade voldt ved brudd på folkeretten eller en traktat der USA er part. ATCA stod nesten ubrukt frem til den historiske saken *Filartiga v. Peña-Irala* i 1980. Retten anerkjente i denne saken at ATCA kunne brukes mot privatpersoner eller selskaper hvis de begikk alvorlige menneskerettighetsbrudd eller medvirket til dette.⁸³

I dag gir ATCA overlevende av grove menneskerettighetsbrudd, uansett hvor disse er begått, retten til å saksøke gjerningsmennene i USA. Bestemmelsen sikrer at USA ikke fungerer som en ”safe haven” for menneskerettighetsbrudd. ATCA har gitt overgrepsofre tilgang

⁸² United States Code, Title 28, Chapter 85, § 1350

⁸³ Out of Bounds s. 11

til rettferdighet, straffet gjerningsmennene og bidratt til å avskrekke fra fremtidige overgrep.⁸⁴ Det er likevel noen vilkår som må være oppfylt for saksøkerne dersom de ønsker å felle selskapene. Selskapet må blant annet ha tilstrekkelig tilknytning til USA.⁸⁵

Det oppstod på midten av 90-tallet en ny type søksmål med grunnlag i ATCA. Søksmålene var rettet mot multinasjonale selskaper for medvirkning til menneskerettighetsbrudd.

For at menneskerettighetene skal kunne beskyttes effektivt må det finnes nasjonal lovgivning som åpner for muligheten for at også juridiske personer kan dømmes. I tillegg må også rettsapparatet håndheve disse bruddene. ATCA har vist seg å være et slikt effektivt regelverk. Etter Filartiga-saken, som blåste liv i ATCA igjen, er flere rettslige problemstillinger blitt vurdert av amerikanske domstoler. Dette har gitt varierende resultater.

6.3.1.1 Doe v. Unocal

Under utbyggingen av en gassledning fra Myanmar til Thailand hadde Unocal, et amerikansk oljeselskap, ansatt burmesisk militær for sikring av arbeidet mens utbyggingen pågikk. Innbyggerne hevdet at de hadde lidd brudd på menneskerettighetene ved tvangsarbeid, drap, voldtekter og tortur begått av Myanmars militære under bygging av gassrørledningen og at Unocal var delaktige i disse overgrepene.⁸⁶ Noen av innbyggerne saksøkte derfor Unocal ved bruk av ATCA. Retten avgjorde at selskaper kan holdes juridisk ansvarlig etter ATCA for brudd på internasjonale normer for menneskerettigheter i utlandet, og at amerikanske domstoler har myndighet til å avgjøre slike krav. Retten fant det bevist at Unocal hadde kjennskap til hva som foregikk, men dømte likevel i Unocals favør i første instans. Begrunnelsen var at Unocal ikke kunne bli holdt ansvarlig på bakgrunn av ATCA med mindre Unocal kontrollerte det burmesiske militæret som begikk menneskerettighetsbruddene.⁸⁷ Saksøkerne anket denne dommen. Ankeinstansen sa at ansvaret som følger av

⁸⁴ Out of Bounds s. 10

⁸⁵ The Center for Justice & Accountability (21)

⁸⁶ Out of Bounds s. 32-34

⁸⁷ Earthrights International (22)

ATCA ikke krever at rettighetene har blitt begått gjennom statlige handlinger eller i en forlengelse av statlig myndighet. Domstolen fastslo at tvangsarbeid er en moderne form for slaveri, og derfor kan enkeltpersoner så vel som selskaper, slik som Unocal, bli holdt ansvarlig etter ATCA for medvirkning. De mente det var bevist at Unocal visste at det militære gjennomførte overgrepene. Domstolen uttalte;

*«Unocal knew or should reasonably have known that its conduct- including the payments and the instruction where to provide security and build infrastructure- would assist or encourage the Myanmar military to subject to forced labour».*⁸⁸

Basert på disse funnene fant domstolen tilstrekkelig bevis for å gå videre til rettssak. Før ankesaken kom opp inngikk Unocal, i 2005, et historisk forlik med saksøkerne som endte rettsforhandlingene. Selv om mye av forliket er hemmeligholdt, sørget forliket for erstatning til saksøkerne og opprettelse av et fond for utvikling av programmer for å forbedre levevilkårene, helsetjenesten og utdanning og beskytte rettighetene til innbyggerne i området.⁸⁹

6.3.1.2 Wiwa v. Royal Dutch Petroleum

I 1993 ansatte Shell nigeriansk militær til sikring av en rørledning som skulle gå gjennom landområdene til Ogoni-folket i Nigeria. Mange av innbyggerne organiserte seg i MOSOP, “the movement for the survival of the Ogoni people”. MOSOP foretok fredelige demonstrasjoner mot Shell sin nådeløse etablering i området. Som følge av Shell sin etablering ble lokale vannforsyninger forurenset og jordbruksland ekspropriert.⁹⁰ Shell var med på å finansiere våpenbruk og samarbeidet ellers med de nigerianske styrkene som brukte dødelig makt og gjennomførte brutale overgrep mot lokalbefolkningen. Shell var også involvert i henrettelsen på ni Ogoni-aktivister som arbeidet for miljømessig rettferdighet og menneskerettigheter. Flere interesseorganisasjoner samlet seg, og saksøkte Shell for sin rolle i un-

⁸⁸ United States Court of Appeals. Doe v. Unocal, avsnitt 953

⁸⁹ ESCR-Net (23)

⁹⁰ Center for Constitutional Rights (24)

dertrykkelsen av Ogoni-folket og henrettelsen av aktivistene. Saken ble brakt under påberopelse av ATCA og Torture Victim Protection Act (TVPA).⁹¹

Saken ble dratt utover et tidsrom på 15 år. Det var i starten usikkerhet om saken kunne føres i USA, i og med at Shell i utgangspunktet er nederlandsk. Den føderale ankeinstansen i USA kom frem til at saken kunne anlegges i USA fordi de saksøkte hadde kontor i New York, og var et datterselskap av det nederlandske Royal Dutch Shell.⁹² Shell tilbød saksøkerne forlik like før rettssaken. Beløpet var på totalt \$ 15.5 millioner.

6.3.1.3 The Presbyterian Church of Sudan v. Talisman

I *Presbyterian Church of Sudan v. Talisman Energy Inc. og Sudan* stod Talisman tiltalt for medvirkning til brudd på menneskerettighetene i Sudan ved å gi støtte til militære som begikk forbrytelser mot sivile. Tiltalen ble rettet for det amerikanske rettsvesenet under ATCA. Retten støttet seg til den strenge ICC standarden og dømte i favør av selskapet.⁹³ I den innledende behandlingen av saken hevdet forsvarerne til Talisman at folkeretten ikke hadde mulighet for å holde selskaper ansvarlig. Dommer Schwart uttalte i den anledning;

“...Substantial international and united states precedent indicates that corporations may also be held liable under international law, at least for gross human rights violations. Extensive second circuit precedent further indicates that actions under the atca against corporate defendants for such substantial violations of international law, including jus cogens violations, are the norm rather than the exception.”⁹⁴

Videre uttaler han at det ikke er noe grunn for at selskaper ikke kan holdes ansvarlig verken etter internasjonal- eller amerikansk rett;

⁹¹ Earthrights International (25)

⁹² Center for Constitutional Rights (24)

⁹³ Slidregt (2012) s. 128

⁹⁴ United States District Court, *The Presbyterian Church of Sudan v. Talisman*, s. 43

”Given that private individuals are liable for violations of international law in certain circumstances, there is no logical reason why corporations should not be held liable, at least in cases of jus cogens violations.”⁹⁵

Dommeren henviser så saken til å gå videre i rettssystemet;

“The court denies Talismans motion to dismiss for lack of subject matter jurisdiction on this basis.”⁹⁶

Dette må sies å være en riktig forståelse av ansvaret ved brudd på Jus Cogens. Dommeren mener at man ikke kan fraskrive selskapene det faktiske ansvaret de har for brudd på menneskerettighetene. Han trekker frem at fysiske individer i noen tilfeller kan holdes ansvarlig, og det må derfor være naturlig at det samme gjelder for selskaper. Han trekker frem Jus Cogens som et så spesielt tilfelle at selskaper i alle fall burde holdes ansvarlig dersom Jus Cogens brytes. Jus Cogens er overordnede normer som alle stater skal overholde, og det er ikke noe som skulle tilsi at det samme ikke gjelder for selskaper.

Uttalelsen til Dommer Schwart kan man også finne støtte for i ICCs egne vedtekter artikkel 10;

”Nothing in this Part shall be interpreted as limiting or prejudicing in any way existing or developing rules of international law for purposes other than this Statute”⁹⁷

Dette støtter hva som tidligere er uttalt. Retten la til grunn den strenge ICC standarden, men vi ser her at dommer Schwart sine uttalelser er i samsvar med ICCs Roma-vedtekter.

⁹⁵ United States District Court, The Presbyterian Church of Sudan v. Talisman, s. 43

⁹⁶ United States District Court, The Presbyterian Church of Sudan v. Talisman, s. 44

⁹⁷ Roma-vedtektene Artikkel 10

Jus Cogens er et fundamentalt og grunnleggende internasjonalt anerkjent prinsipp som anses å utgjøre en tvingende norm innen folkeretten. Det er ikke entydig avgjort hva som skal gjelde som Jus Cogens, men det er enighet om at begrepet omfatter forbud mot folkemord, slaveri og tortur. Det kan ikke ved traktat derogeres fra Jus Cogens. Begrepet er inntatt i Wien-konvensjonen artikkel 53. Konvensjonen inneholder tolkningsregler og andre regler som kan bidra til å finne løsninger hvis folkerettslige normer står mot hverandre. Konvensjonen definerer Jus Cogens som;

“...A norm accepted and recognized by the international community of States as a whole as a norm from which no derogation is permitted and which can be modified only by a subsequent norm of the general international law having the same character.”⁹⁸

Wien-konvensjonen anses bindende også for de stater som ikke har ratifisert den, fordi den i stor grad reflekterer sedvanerett.⁹⁹ Stater som ikke har sluttet seg til Wien-konvensjonen kan likevel holdes ansvarlig for brudd på menneskerettighetene etter Jus Cogens. Multinationale selskaper har ikke immunitet overfor Jus Cogens. Dette bekrefter Dommer Schwart sine uttalelser i Talisman-saken.

6.3.1.4 Kiobel v. Royal Dutch Petroleum

Den siste tiden har problemstillingen vært om ATCA kan fungere som en lov som gir amerikanske domstoler muligheten til å behandle saker som i utgangspunktet er utenfor deres jurisdiksjon. Dette var temaet i Kiobel v. Royal Dutch Petroleum. Saken gjaldt et søksmål i henhold til ATCA fra etterlatte av de nigerianske menneskerettighetsaktivistene og miljøforkjemperne som ble henrettet av den nigerianske regjeringen på midten av 90-tallet. Sak søkerne hevdet at selskapet hadde hjulpet det nigerianske militære med transport, mat og kompensasjon. Ankeinstansen for den andre høringen var av den mening at selskaper ikke var ansvarlig for menneskerettighetsbrudd under internasjonal sedvanerett og kunne derfor

⁹⁸ Wien-konvensjonen artikkel 53

⁹⁹ NOU 2003:18

ikke være gjenstand for erstatningsansvar under ATCA. Etter flere høringer kom domstolen enstemmig til at saken ikke kunne gå for det amerikanske rettsvesenet. Dommer Leval sluttet seg til dette, men protesterte på domstolens begrunnelse. Han referer til Talisman-saken der det ble avgjort at ansvaret etter ATCA bare gjelder der selskapet hadde som formål å bryte med menneskerettighetene;

”We recently held in Presbyterian Church of Sudan... that liability under the ATS for aiding and abetting in a violation of international human rights lies only where the aider and abettor acts with a purpose to bring about the abuse of human rights”¹⁰⁰

Dette utsagnet tolkes som at ATCA gir ofre for menneskerettighetsbrudd mulighet til å gå til søksmål, men at ATCA oppstiller begrensninger. Selv om domstolen avsto saken ble det dissentert på områder som har betydning for denne avhandlingen. Domstolen avviste at selskaper kan ha plikter etter folkeretten, men det i lys av hvordan stater har stilt seg til dette ansvaret. Det er i dag ikke noe i veien for at selskaper nettopp kan ha plikter etter folkeretten, og da spesielt i lys av hva Dommer Schwart uttalte i de innledende behandlingene i Talisman-saken.

Han sier videre at resten av dommerne har misforstått betydningen av internasjonal lovgivning;

”...By protecting profits earned through abuse of fundamental human rights protected by international law, the rule my colleagues have created operates in opposition to the objective of international law to protect those rights.”¹⁰¹

Dette er et viktig poeng. For meningen med internasjonal lovgivning vedrørende menneskerettigheter er ikke slik at statene er ansvarlige for å ivareta rettighetene, mens det samme ansvaret ikke gjelder for selskaper. Menneskerettighetene er fundamentale rettigheter for alle, som gjelder uansett. Det er ikke slik at multinasjonale selskaper står i en særstilling til

¹⁰⁰ Dommeruttalelse sitert i *”Environmental protection and Human Rights”* s. 952

¹⁰¹ Dommeruttalelse sitert i *”Environmental protection and Human Rights”* s. 947

å kunne operere utenfor dette ansvaret som må sies å påligge enhver. Det var kanskje riktig at domstolen i dette konkrete tilfelle ikke kunne behandle saken. Det er ikke ensbetydende med at ATCA ikke kan påberopes der multinasjonale selskaper som har tilknytning til USA medvirker til menneskerettighetsbrudd. Dommer Leval konkluderer med;

”For the foregoing reasons, I agree with the majority that all of the claims pleaded against the Appellants must be dismissed. I cannot, however, join the majority’s creation of an unprecedented concept of international law that exempts juridical persons from compliance with its rules. The majority’s rule conflicts with two centuries of federal precedent on the ATS, and deals a blow to the efforts of international law to protect human rights.”¹⁰²

Selv om ingen av avgjørelsene direkte har straffet de multinasjonale selskapene for brudd på menneskerettighetene åpner loven for slike muligheter. Sakene som har vært omtalt til nå under kapittelet om ATCA, har gått som erstatningssaker. Dette er den mest hensiktsmessige måten å holde selskapene ansvarlige på. Til nå har ingen av sakene i amerikansk rett nådd en endelig avgjørelse, men vi har sett på tilfeller der de multinasjonale selskapene har tilbudt forlik. Så allerede ved lovens eksistens foreligger det en kompensasjonsmulighet for ofrene. I utgangspunktet er det vanskelig å holde multinasjonale selskaper ansvarlig for brudd på menneskerettighetene, i det det enda ikke er avgjort om selskapstypen er å anse som ansvarssubjekter.

7 Foretaksstraff etter norsk lov

Etter norsk rett kan selskap straffes. Dette fremkommer av Straffelovens § 48 a som lyder som følgende;

”Når et straffebud er overtrådt av noen som har handlet på vegne av et foretak, kan foretaket straffes. Dette gjelder selv om ingen enkeltperson kan straffes for overtredelsen.

¹⁰² Dommeruttalelse sitert i *”Environmental protection and Human Rights”* s. 955

Med foretak menes her selskap.... Straffen er bøter. Foretaket kan også fradømmes retten til å utøve virksomheten eller forbyes å utøve den i visse former, jfr. § 29”¹⁰³

Norge har med denne bestemmelsen på plass nasjonal lovgivning som regulerer selskapers mulighet for straff i Norge. Multinasjonale selskaper som opererer innenfor Norges jurisdiksjon kan i kraft av denne bestemmelsen bli dømt. Forutsetningen er at de objektive vilkårene for straff etter straffebudet er oppfylt. Handlingen må være straffesanksjonert i straffeloven eller annen særlovgivning for at man kan idømme foretaksstraff. Reglene åpner for at selskaper kan holdes ansvarlig for valg de ansatte tar. Det er videre ikke noe vilkår at ledelsen kan klandres.¹⁰⁴

Etter § 48 b skal det ved utmålingen av straffen tas hensyn til straffens preventive virkning. Selskapene gis her ikke immunitet i den kraft at de er juridiske personer. De kan også dømmes for valg de tar, på lik linje med fysiske personer. Ved å straffe selskaper sender man ut viktige signaler til juridiske så vel som fysiske personer om hva som er godtatt etter nasjonal rett. Det følger videre av bokstav c at man skal se på ”om foretaket ved retningslinjer, instruksjon, opplæring, kontroll eller andre tiltak kunne ha forebygget overtredelsen...”¹⁰⁵ Slike retningslinjer kan være internasjonale initiativer som nevnt tidligere. Det kan også være interne retningslinjer som selskapene selv har utarbeidet. Slike retningslinjer vil sikre at selskaper har standarder som er i samsvar med hva som forventes av selskapene. Det vil også sende signaler til omverden samt selskapets egne ansatte, som viser hvilket standpunkt selskapene tar. Selskapets ansatte vil da også vite hva som forventes av de.

8 Korrupsjonsbestemmelsene som modell for menneskerettighetsspørsmål

Norge har i de ulike korrupsjonsbestemmelsene, inntatt i Straffeloven av 1902, tatt jurisdiksjon over handlinger begått av nordmenn i utlandet. Som et resultat av at OECD vedtok

¹⁰³ Strl. § 48 a

¹⁰⁴ Strl. § 48 a, note 443 fra rettsdata

¹⁰⁵ Straffeloven § 48 b

”Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transaction” endret straffelovens bestemmelser vedrørende korrupsjon seg i 2003. Hovedbestemmelsen om korrupsjon er inntatt i Strl. § 276 a og lyder som følgende;

”For korrupsjon straffes den som

a) for seg eller andre krever, mottar eller aksepterer et tilbud om en utilbørlig fordel i anledning av stilling, verv eller oppdrag, eller

b) gir eller tilbyr noen en utilbørlig fordel i anledning av stilling, verv eller oppdrag

Med stilling verv eller oppdrag i første ledd menes også stilling verv eller oppdrag i utlandet...”¹⁰⁶

Norge har i Strl. § 276 a tatt jurisdiksjon over korrupsjon begått i utlandet. Den samme jurisdiksjonsbestemmelsen er inntatt i Strl. § 276 c. Bestemmelsene viser at Norge har myndighet til å straffeforfølge norske personer selv for handlinger utenfor landets territoriale grense. De samme bestemmelsene kunne vært opprettet vedrørende multinasjonale selskaper. Vi kunne tenke oss bestemmelser som var direkte rettet mot selskaper som medvirket til menneskerettighetsbrudd i utlandet. Dette kunne forhindre menneskerettighetsbrudd begått i utlandet av norske borgere, slik som ATCA har fungert i USA. Eventuelle bestemmelser kunne fungert som en modell for multinasjonale selskaper med konsern i Norge. Norge er pliktig til å ivareta internasjonale menneskerettigheter. At staten ikke har på plass lovgivning som gir domstolene myndighet til å dømme norske selskaper som bidrar til brudd på menneskerettighetene i utlandet er merkverdig. Det burde være i statens interesse å felle slike selskaper som bidrar til å begå brudd som staten er pliktig til å ivareta. Korrupsjonsbestemmelsene viser at det ikke er noen internasjonal hindring i å innta slike bestemmelser. Det er flere stater som har på plass lovgivning som regulerer selskaper nasjonalt. Hvis statene har på plass lovgivning som strekker seg utover det nasjonale ansvaret, men likevel ikke går utenfor jurisdiksjon over egne borgere, kunne dette fungert som et sikkerhetsnett. Landene som ikke hadde på plass slik lovgivning ville ikke vært så eksponert.

¹⁰⁶ Straffeloven § 276a

nert som de er i dag. Denne typen lovgivning ville fungert som et sikkerhetsnett rundt utviklingsland og andre stater som ikke har inntatt slik lovgivning.

Årsaken til at korrupsjonsbestemmelsene ble endret lå i OECDs nye vedtak. Norge strakk likevel ansvaret lenger enn hva OECD krevde. Dette viser at Norge har myndighet til å strekke ansvaret sitt også når det kommer til multinasjonale selskaper. Korrupsjonsbestemmelsene kunne ha fungert som en modell for multinasjonale selskapers forpliktelser i utlandet. Disse bestemmelsene er svært viktig der internasjonal lovgivning ikke strekker til og nasjonal lovgivning i vertsland ikke er opprettet eller blir håndhevet.

Korrupsjonsbestemmelsene fungerer i dag som et sikkerhetsnett. På samme måte kunne bestemmelser vedrørende multinasjonale selskapers ansvar ved brudd på menneskerettighetene fungert.

9 Finansiell medvirkning

Der selskaper investerer kapital i andre selskaper som begår menneskerettighetsbrudd, medvirker investeringsselskapet til brudd på menneskerettighetene. Spørsmålet ble satt på spissen i saken Forum for utvikling og miljø vs. NBIM som omtalt tidligere. NBIM, som forvalter statens pensjonsfond utland, hevdet at retningslinjene ikke gjelder for minoritetsaksjonærer. Dette skulle tilsi at så lenge man ikke eier majoriteten av aksjer i et selskap er man utenfor ansvarsområdet til å følge med på hvilke handlinger et selskap foretar seg. Dette tilbakeviste kontaktpunktet. Hans Petter Graver uttalte i denne sammenheng at spørsmålet ikke er om de gjelder, men hvordan de gjelder. Denne uttalelsen ble støttet av FNs høykommissær for menneskerettigheter. NBIM burde brukt sin innflytelse til å hindre eller redusere skaden. Hans Petter Graver uttalte i samme anledning at det var spesielt beklagelig at det statlig eide oljefondet og en av de største investorene i verden ikke respekterte retningslinjene som Norge har undertegnet i OECD og som det står i mandatet til fondet at de skal følge.¹⁰⁷ Oljefondet plikter ifølge retningslinjene å følge internasjonalt anerkjente prinsipper for ansvarlig investeringsvirksomhet. Etikkrådet tilrår i årsrapporten fra 2013 at POSCO utelukkes fra investeringsuniverset til SPU på grunn av uakseptabel risiko

¹⁰⁷ NTB info (26)

for medvirkning til pågående og fremtidige grove eller systematiske brudd på menneskerettighetene i forbindelse med byggingen av gassrørledningen i Myanmar.¹⁰⁸ Uttalelsene fra etikkrådet slår fast noe viktig, nemlig at minoritetsaksjonærer også har ansvar for medvirkning. Det samme ansvaret har alle som investerer i selskaper som enten begår eller medvirker til menneskerettighetsbrudd.

Dette er ikke et ansvar alle stater anerkjenner, men det har blitt rettet fokus mot temaet i Norge i forbindelse med oljefondets investeringer. At etikkrådet arbeider aktivt med problemstillingen viser at fokuset også har blitt rettet mot finansielle investeringer. Dette er viktig fordi det lett kan tenkes at man fraskriver seg ansvar der man kun bidrar med kapital. Aksjonærenes virkelighet er fjern fra ofrene for menneskerettighetsbrudd. Ved etikkrådets eksistens og også kontaktpunktets holder ikke denne innstillingen lenger. Det er ikke akseptabelt å investere i selskaper som begår menneskerettighetsbrudd. Alle har i dag et ansvar, staten så vel som andre aksjonærer.

10 Konklusjon

10.1 Konkluderende betraktninger

I 2013 ble Zuari Agro Chemicals Ltd (Zuari) utelukket av oljefondets investeringsliste for bruk av barnearbeid i produksjonen av hybride frøsorter i India. Utelukkelsen viser at Norge har begynt å ta avstand fra å involvere seg i selskaper som begår menneskerettighetsbrudd. I fjorårets årsrapport beskriver etikkrådet hvordan omfanget av barnearbeid har gått ned etter at særlig de multinasjonale selskapene begynte å arbeide systematisk for å forhindre barnearbeid i produksjonskjedene.¹⁰⁹ Det er altså ikke bare statene som arbeider for å ivareta menneskerettighetene, selskapene begynner nå også å anerkjenne sin rolle. Utviklingen er med andre ord på rett spor. Flere parter anser seg forpliktet til å ikke være invol-

¹⁰⁸ Årsmelding fra etikkrådet (2013) s. 240

¹⁰⁹ Årsmelding fra etikkrådet (2013) s. 9

vert i menneskerettighetsbrudd. Det er i dag rom for å reversere antakelsen om at multinasjonale selskaper ikke har noe ansvar etter folkeretten. Dette som et resultat av de mange bestemmelsene adressert til selskapene. Tiden er nå inne for at folkeretten forplikter ikke-statlige aktører. Selv om mange av de internasjonale initiativene ikke kriminaliserer bedriftenes adferd på samme måte som de gjør med fysiske personer, ser vi at ansvaret er der. Initiativene overlater til statene å bestemme en effektiv måte å holde disse selskapene ansvarlige.

Det faktum at det ikke er noe enhetlig internasjonal metode for å holde selskaper ansvarlige for lovbrudd fører ikke til den konklusjon at det ikke er noen forpliktelser i kraft av folkeretten for selskaper. Selv om det fortsatt mangler juridisk bindende regelverk for multinasjonale selskaper, ser vi i økende grad at retningslinjene binder selskapene. Dette kan man si ut fra funnene som er gjort i kapittelet om internasjonale initiativer vedrørende multinasjonale selskap. Selv om noen av initiativene slik som ISO26000, ILOs trepartserklæring og Global Compact med stor sikkerhet kun kan sies å fungere som retningslinjer kan vi si at OECDs retningslinjer i større grad etablerer et ansvar for multinasjonale selskaper. Det ser vi ved at organet har etablert et kontaktpunkt som ser konkret på saker som er kommet inn, og som jobber aktivt med disse sakene. Det vil få konsekvenser for selskaper som er involvert i medvirkning til brudd på menneskerettighetene. ILO kunne hatt samme funksjon, men da de er litt mer reserverte i forhold til sine overvåkningsoperasjoner og uttalelser vil jeg si at OECD har tatt et skritt videre. Selv om deres rådgivende uttalelser ikke er rettslige ser vi at staten har tatt skritt i noen konkrete tilfeller for å unngå å være involvert i selskaper som ikke ivaretar menneskerettighetene på en tilfredsstillende måte.

Det første tilfelle som virkelig satt fokus på selskapers medvirkningsansvar var Nikes manglende evne til å føre kontroll med selskapene de brukte i sin vareproduksjon. Oppmerksomheten ble rettet mot Nike, og talsmannen for selskapet uttalte;

”We don’t own this problem. These are not our factories. We have no equity relationship with them. We simply buy their products”¹¹⁰

Nike hadde kanskje rett i forhold til det juridiske perspektivet, men konsekvensene denne ignorante uttalelsen fikk kunne selskapet kanskje vært foruten. Nike opplevde nedgang i salg, søksmål og en enorm negativ publisitet som resultat av uttalelsen. Selskapet måtte foreta forandringer. Selskapet endret sine holdninger og meldte seg til slutt inn i UN Global Compact. I dag går Nike foran som et godt forbilde for andre multinasjonale selskaper. Dette illustrerer at allerede ved mange av organisasjonenes eksistens foreligger det muligheter for å holde selskaper ansvarlig. Dette gjøres både ved å rette oppmerksomhet mot selskaper som medvirker til menneskerettighetsbrudd og skape publisitet rundt hendelsene. Selskaper som ønsker å bidra aktivt til å ivareta menneskerettighetene i alle deler av en selskapsrettslig prosess har nå anledning til å søke støtte og kunnskap gjennom organisasjoner som er blitt etablert på området, slik som Global Compact.

Guiding Principles er et forholdsvis nytt rammeverk, som vi enda ikke har fått sett mulighetene av. De mangler en kontrollfunksjon slik som OECD har, men samtidig er de utviklet av FN, noe som til gjengjeld gjør at de vil dra nytte av stor publisitet og oppmerksomhet. Guiding Principles oppfordrer statene til å få på plass lovgivning som er juridisk bindende for selskapene. Disse retningslinjene fungerer dermed som en modell for det videre arbeidet med ansvarliggjøring av selskaper. Retningslinjene per dags dato er ikke juridisk bindende, men håpet er at de skal engasjere statene i å få på plass lovgivning som gjør at også multinasjonale selskaper holdes ansvarlig. Da både i kraft av nasjonal og internasjonal lovgivning.

Due diligence kan ha mulighet til å virke juridisk bindende, dersom statene inkorporerer begrepet i nasjonal rett, slik som foreslått i Frankrike. Om begrepet blir lovfestet, kan unnlatelse av aktsomhetsvurderinger gi rettslige konsekvenser. Det er opp til statene å avgjøre

¹¹⁰ Sittert i Ruggie (2013) s. 5

om begrepet får den preventive virkningen som det gir mulighet for. Begrepet ble drøftet i Kaveri Coffee-saken, som gikk for det ugandiske rettsvesenet. Her pekte nettopp domstolen på at selskaper som etablerer seg i andre land må gjøre de nødvendige forundersøkelser for å sikre at menneskerettighetene i området blir ivaretatt. Begrepet har fått større rotfeste de senere årene, og mye tyder på at det er kommet for å bli. Det er ikke lenger ønsket at selskaper kan fraskrive seg ansvar ved å innlede samarbeid med andre selskaper som begår menneskerettighetsbrudd. Mange multinasjonale selskaper har til nå hevdet at de ikke er ansvarlige der det er samarbeidspartnerne som begår menneskerettighetsbruddene. Due diligence er derfor svært viktig i det begrepet stadfester at selskaper som innleder et samarbeid med andre selskaper har en plikt til å foreta undersøkelser av sine samarbeidspartnere. Dette for å se at de ikke bryter eller medvirker til å bryte menneskerettighetene. Dersom begrepet blir inntatt i nasjonal lovgivning kan det opprettes sanksjoner mot selskaper som ikke tilfredsstiller kravene til due diligence. Det gjenstår å se hvilke plass begrepet får i nasjonal og internasjonal lovgivning.

Det er utviklet ulike måter å straffeforfølge personer på. Fengsling vil være noe som er forbeholdt fysiske personer. Som vi har nevnt tidligere har ICC inntatt en bestemmelse i artikkel 25 som kan straffe fysiske personer som opererer på vegne av juridiske. Vilkåret for å ilegge denne straffen er krav om alvorlige menneskerettighetsbrudd. For juridiske personer, som multinasjonale selskap, kan vi tenke oss andre typer straffesanksjoner. Selskap kan bli tvunget til å opphøre og personer som har jobbet for selskapet kan få forbud mot å jobbe innenfor slik virksomhet igjen. Det som likevel er den mest realistiske formen for straff i forhold til multinasjonale selskaper er nok erstatning og bøter. Dette ser vi en økende tendens til ut fra sakene omtalt i kapittelet om ATCA.

Det vi ser at har mulighet til å binde selskapene er nasjonal lovgivning som oppretter jurisdiksjon over handlinger begått i utlandet av egne borgere. Dette er en lovgivning slik som ATCA. Selv om ingen saker direkte har felt noen selskaper ved hjelp av denne lovgivning gir den et eksempel på hva slags lovgivning som kan åpne for et slikt ansvar. Dette er en

lov som burde gå foran som en modell for andre stater i hvordan de kan ta jurisdiksjon over forhold de tidligere ikke har hatt kontroll på.

Både ICC og ICJ er domstoler som i utgangspunktet kunne blitt brukt til å holde multinasjonale selskaper ansvarlige. Ingen saker har vært ført for domstolene med dette utgangspunktet tidligere. ICC fraskrev seg denne muligheten ved å ikke innta bestemmelsene om juridiske personer. Dersom de hadde inntatt den hadde de hatt denne typen kompetanse. For at ICJ kan tenkes å kunne dømme selskaper må en stat saksøke en annen stat på vegne av sine borgere. Den andre stat må da ha det multinasjonale selskapet under sin jurisdiksjon. Slike saker kan i fremtiden tenkes, da spesielt ved brudd på Erga Omnes. Dette støttes av uttalelsene i Barcelona Traction-saken som omtalt tidligere.

Norge har i kraft av sine foretaksbestemmelser myndighet til å straffedømme selskaper i Norge. Likevel vil ikke norske domstoler kunne dømme selskaper i utlandet, fordi det ikke er opprettet jurisdiksjonsregler for dette. Det er her korrupsjonsbestemmelsene kunne kommet inn som en modell for hva som hadde vært hensiktsmessig for å kunne dømme multinasjonale selskaper med konsern i Norge som opererer i utlandet.

Selskapene kan i kraft av nasjonal lovgivning bli straffedømt, slik som foretaksstraff i Norge. Land som ikke har på plass slik lovgivning er fortsatt svært utsatt for menneskerettsbrudd. I prinsippet kan multinasjonale selskaper utnytte denne mangelen. Dette er noe som burde unngås, og det er derfor svært viktig at alle verdens stater i det minste får på plass nasjonal lovgivning som beskytter menneskerettighetene effektivt. I tillegg bør statene ha på plass effektive rettsmidler dersom brudd på menneskerettene forekommer.

Der multinasjonale selskaper medvirker til menneskerettighetsbrudd ser vi at inngåelse av forlik stort sett er det som har blitt resultatet til nå. Det negative med dette er at vi aldri har fått noen rettskraftig dom på hvilke faktisk ansvar selskapene har, men på den andre siden kan det være at selskapene har sett at de står i en svak posisjon og heller har betalt seg ut

før saken har nådd rettsapparatet. Ofre har likevel til en liten grad fått noen form for kompensasjon. Både Doe v. Unocal og Wiwa v. Royal Dutch Petroleum illustrerer dette.

I Talisman-saken, som referert til tidligere, drøftet domstolen hvilke kriterier som må fremkomme for at et selskap kan dømmes for medvirkning. Spesielt fremhevet den at medvirkning må være direkte og betydelig. Dette viser at flere anerkjenner medvirkning av brudd på menneskerettighetene som et faktisk brudd som kan opprette ansvar for selskaper. De siste årenes rettssaker, både rådgivende uttalelser og forlik, viser at medvirkning i større grad enn tidligere faktisk oppstiller et rettslig ansvar. Man kan ikke lenger sitte med den oppfatning at aktiviteter selskaper ikke direkte bidrar til fritar fra ansvar. Selskaper har et ansvar også for medvirkning.

Så er det spørsmålet om de multinasjonale selskapene kan sies å ha subjektstilling. Dette er enda uavklart. Selskapene er i dag tildelt noen rettigheter og noen plikter, men på den internasjonale arena er det fortsatt ikke anerkjent å være plikt- eller rettighetssubjekter. Utviklingen taler likevel for at de i fremtiden både vil bli gitt flere rettigheter og plikter i kraft av deres unike stilling.

I dag finnes det mange initiativer som kunne fungert som rettslig bindende lovgivning dersom retningslinjene ble inkorporert i nasjonal og internasjonal lovgivning. På den andre siden kan man kanskje hevde at omfanget av initiativene har blitt litt i overkant. Det burde være enkelt for selskaper å kunne finne frem til retningslinjer, men i dag kan det være vanskelig å velge hvilke man skal rette seg etter. Det hadde kanskje vært ønskelig med ett sett regler, en instans, ett organ. I stedet er det mange ulike initiativer, med ulike tilnærminger. Samtidig begynner det å bli et såpass stort press på å holde de multinasjonale selskapene ansvarlige at retningsgivende uttalelser stadig blir mer bindende. Multinasjonale selskapers medvirkning til brudd på menneskerettighetene er en moderne form for imperialism, som det absolutt burde være mulig å oppstille straffesanksjoner for.

Så for å svare konkret på problemstillingen; Kan multinasjonale selskaper holdes ansvarlig for medvirkning til brudd på menneskerettighetene, og virker de internasjonale initiativene juridisk bindende? Der forholdene er regulert av nasjonal lovgivning kan selskapene holdes ansvarlig i kraft av dette. Likevel er det ingen instanser på den internasjonale arena som har dømt de multinasjonale selskapene for medvirkning til menneskerettighetsbrudd. Betyr dette at multinasjonale selskaper ikke begår menneskerettighetsbrudd eller medvirker til dette? Antakeligvis ikke. Profitt og politisk motivasjon er nok den eneste grunnen til at et lovverk og et internasjonalt organ som dømmer selskaper ikke er på plass hittil. Selv om noen har blitt kompensert har dette vært ved inngåelse av forlik. Forlik hvor bøtene til selskapene ligger langt under deres profitt. De internasjonale initiativene er i utgangspunktet retningslinjer som selskapene bør holde, og ikke juridisk bindende instrumenter som holder de multinasjonale selskapene ansvarlige. Det er heller ingen internasjonale domstoler som har myndighet til å direkte dømme multinasjonale selskaper for medvirkning til brudd på menneskerettighetene.

10.2 Fremtidsutsikter

Selv om mye har skjedd den siste tiden angående ansvarliggjøring av selskaper er nok dette bare en begynnelse. Omfattende arbeider er fortsatt under utvikling, og organisasjonene som jobber for å stille selskapene til ansvar vil fortsette arbeidene til juridisk bindende lovgivning er på plass. Selv om mye av det som er gjort i stor grad har mulighet til å binde selskapene per dags dato ser jeg for meg at dette i fremtiden vil være å finne i internasjonale anerkjente konvensjoner som alle verdens stater vil være forpliktet av. Indirekte forpliktelser vil utvikle seg til mer håndfaste avtaler. Erstatningsansvar vil ikke være den eneste formen å straffe selskapene på, men også tvangsoppløsning og karantene kan være mulig. Det vil i fremtiden være muligheter for å sanksjonere på en mye større arena enn det vi finner i dag. Vi ser allerede at ”soft law” har utviklet seg til å bli mer juridisk bindende.

Det avgjørende er å identifisere de mest pålitelige midlene for å sikre at denne utviklingen fortsetter i en bane som resulterer i bedre menneskerettsvern.¹¹¹

I tillegg bør det nevnes at det i mange utviklingsland, hvor industrilandene opererer, er mangel på nasjonal lovgivning som kan holde multinasjonale selskaper ansvarlig fraværende. Utviklingslandene er svake og sårbare overfor de mektigere industrilandene. Dette er en form for moderne selskapsimperialisme, hvor selskaper fra industriland utnytter sårbare utviklingsland og deres ressurser. Det er utenfor denne avhandlingens rekkevidde å diskutere dette emnet, men man bør ha i tankene at utviklingslandene etter hvert må ta ansvar med å få på plass et lovverk slik at de ikke er sårbare for utnytting fra mektigere industriland. Ansvarer ligger på industrilandene, i form av et moralsk ansvar, da det per dags dato ikke er noen lover som kan holde disse selskapene ansvarlige for brudd på menneskerettigheter og på utviklingslandene som må utforme, implementere og iverksette lover som kan holde multinasjonale selskaper ansvarlige for lovbrudd gjennom nasjonal lovgivning. Kun da vil man få bukt med dette problemet.

La oss håpe at ariadnetråden for å holde multinasjonale selskaper ansvarlige for medvirkning til brudd på menneskerettigheter er utviklet.

¹¹¹ Beyond Voluntarism s. 155

11 Litteraturliste

11.1 Bøker

Møse, Erik: *Menneskerettigheter*

Utgitt av Cappelen akademiske forlag, 2002

Knoph, Ragnar: *Knops oversikt over Norges rett*

Utgitt av Universitetsforlaget, 14. Utgave, 2014. Redaktør for utgivelsen Kåre Lilleholt

Clapham, Andrew: *Human Rights obligations of Non-state Actors.*

Utgitt av Oxford University Press, 2006 (sisert fra ask.bibsys.no)

Ruud Morten, Geir Ulfstein: *Innføring i folkerett.*

Utgitt av Universitetsforlaget, 4. Utgave, 2011.

Doria, Gasser & Bassiouni: *The Legal Regime of The International Criminal Court: Essays in honor of Igor Blishchenko.* Utgitt av Martinus Nijhoff Publishers, 2009.

Ruggie, John Gerard: *Just Business: Multinational Corporations and Human Rights.*

Utgitt av W.W.Norton & Company, 2013

Anton K. Donald og Dinah L. Shelton: *Environmental Protection and Human Rights*

Utgitt av Cambridge University Press, 2011. (Nettpublisert juni 2012)

Van Sliedregt, Eiles: *Individual Criminal Responsibility in International Law*

Utgitt av Oxford University Press, 2012. (Nettpublisert mai 2012)

11.2 Publikasjoner

<i>Årsmelding fra etikkrådet (2013)</i>	Etikkrådet for statens pensjonsfond utland, årsmelding 2013
<i>Progress Report (2013) Human Rights Due Diligence</i>	Human Rights Due diligence: The Role of States. 2013 Progress Report. Mark B Taylor.
<i>Beyond Voluntarism</i>	Beyond voluntarism human rights and the developing international legal obligations of companies (2002) International Council on Human Rights
<i>Årsrapport (2012/2013)</i>	Norges kontaktpunkt. OECDs retningslinjer for flernasjonale selskaper
<i>Annual Review of Business policies & Actions to advance Sustainability</i>	Annual Review of Business policies & Actions to advance Sustainability. Global Compact implementation survey (2011)
<i>Out of bounds (2013)</i>	Out of bounds accountability for corporate human rights abuse after kiobel Utgitt av Earthrights international (2013)
<i>Guiding Principles: An Introduction</i>	Guiding Principles on Business and Human Rights: An Introduction The UN Working Group on Business and Human Rights (2013)

11.3 Internettsider

Norsk senter for menneskerettigheter;

EMK: Hvem, hva hvor (sitert 05.01.2014)

<https://www.jus.uio.no/smr/om/nasjonalt-institusjon/emd/>

FN-sambandet (1);

FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (sitert 07.04.2014)

<http://www.fn.no/Bibliotek/Avtaler/Menneskerettigheter/FNs-konvensjon-om-sivile-og-politiske-rettigheter>

FN-sambandet (1);

FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (sitert 07.04.2014)

<http://www.fn.no/Bibliotek/Avtaler/Menneskerettigheter/FNs-konvensjon-om-oekonomiske-sosiale-og-kulturelle-rettigheter>

Regjeringen (2);

OECDs retningslinjer for flernasjonale selskap (sitert 12.04.2014)

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/dok/veiledninger/2000/oecds-retningslinjer-for-flernasjonale-s.html?id=439642>

International Labour Organization (3);

Origins and history (sitert 07.04.2014)

<http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/history/lang--en/index.htm>

International Labour Organization (4);

ILO helpdesk for Business on International Labour Standards (sitert 07.04.2014)

<http://www.ilo.org/empent/areas/business-helpdesk/lang--en/index.htm>

Globalis (5);

Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling (sitert 10.02.2014)

<http://www.globalis.no/Organisasjoner/OECD>

OECD(6);

The Organisation for Economic Co-operation and Development (sitert 14.02.2014)

<http://www.oecd.org/about/>

ISO (7);

ISO 26000 Social Responsibility (sitert 20.02.2014)

<http://www.iso.org/iso/iso26000>

ISO (8);

Diescovering ISO 26000 (sitert 21.02.2014)

http://www.iso.org/iso/discovering_iso_26000.pdf

Standard (9);

Kort om ISO26000 (sitert 07.04.2014)

<https://www.standard.no/fagomrader/miljo-og-barekraft/samfunnsansvar---iso-26000/kort-om-iso-26000/>

UN Global Compact (10);

Overview of the UN Global Compact (sitert 07.04.2014)

<http://unglobalcompact.org/AboutTheGC/index.html>

UN Global Compact (11);
About us; Frequently Asked Questions (siteret 07.04.2014)
<http://www.unglobalcompact.org/aboutthegc/faq.html>

UN Global Compact (12);
Human Rights (siteret 07.04.2014)
http://www.unglobalcompact.org/Issues/human_rights/

UN Global Compact (13);
Note on the United Nations Global Compact and Business and Human Rights: August 2013
(siteret 07.04.2014)
http://www.unglobalcompact.org/docs/issues_doc/human_rights/Note_on_Global_Compact_Business_Human_Rights.pdf

Business and Human Rights Resource Centre (14);
United Nations Sub-Commission Norms on Business & Human Rights: Explanatory materials (siteret 22.02.2014)
<http://www.business-humanrights.org/Documents/UNNorms>

Regjeringen (15);
Aktsomhetsvurderinger (siteret 10.03.2014)
http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/tema/n_samfunnsansvar/aktsomhet.html?id=652493

ECCJ (16);
French legislative proposal on parent company liability (siteret 07.04.2014)
<http://www.corporatejustice.org/French-legislative-proposal-on.html>

Regjeringen (17);
Etikkrådet for Statens pensjonsfond utland (siteret 07.04.2014)
<http://www.regjeringen.no/nb/sub/styrer-rad-utvalg/etikkradet.html?id=434879>

OECDs retningslinjer med kommentarer (18);

OECDs retningslinjer for flernasjonale selskaper (sitert 08.04.2014)

<http://www.responsiblebusiness.no/files/2013/11/OECDs-retningslinjer-NO.pdf>

Globalis (19);

Den internasjonale straffedomstolen (sitert 15.03.2014)

<http://www.globalis.no/Organisasjoner/ICC>

International Court of Justice (20);

How the court works (sitert 10.03.2014)

<http://www.icj-cij.org/court/index.php?p1=1&p2=6>

The Center for Justice & Accountability (21);

The Alien Tort Statute (sitert 16.02.2014)

<http://www.cja.org/article.php?id=435>

Earthrights International (22);

Doe v. Unocal Case History (sitert 02.02.2014)

<http://www.earthrights.org/legal/doe-v-unocal-case-history>

ESCR-Net (23);

John Doe I, et al., v. UNOCAL Corp., et al., 395 F.3d 932 (9 Cir.2002) (sitert 09.04.2014)

<http://www.escr-net.org/docs/i/1054008>

Center for Constitutional Rights (24);

Wiwa et al v. Royal Dutch et al (sitert 04.02.2014)

<http://ccrjustice.org/ourcases/current-cases/wiwa-v.-royal-dutch-petroleum>

Earthrights International (25);

Wiwa v. Royal Dutch/Shell (sitert 06.02.2014)

<http://www.earthrights.org/legal/wiwa-v-royal-dutchshell>

NTB info (26);

Norges Bank Investment Management bryter OECDs retningslinjer (sitert 21.03.2014)

<https://www.ntbinfo.no/release?releaseId=1996012>

UK first to launch business plan on business and human rights (27);

Gov. UK (sitert 28.03.2014)

<https://www.gov.uk/government/news/uk-first-to-launch-action-plan-on-business-and-human-rights>

UN Global Compact (28);

UN Framework and the Global Compact (sitert 15.02.2014)

http://www.unglobalcompact.org/issues/human_rights/The_UN_SRSG_and_the_UN_Global_Compact.html

11.4 Rettspraksis

Både juridisk bindende, retningsgivende uttalelser og forlik er inntatt her

Støttekomiteen for Vest-Sahara vs. Sjøvik AS Avsluttet med meklet felleserklæring 2. Juli 2013

Forum for utvikling og miljø vs. NBIM Avsluttet med slutterklæring fra kontaktpunktet om brudd på retningslinjene, 27. Mai 2013

Uttalelsene fra kontaktpunktet finnes her; www.responsiblebusiness.no

<i>Barcelona Traction</i>	Belgium v. Spain 5. February 1970. General list No. 50 International Court of Justice
<i>Doe v. Unocal</i>	United States Court of Appeals, ninth Circuit, 395 F.3D 932, 18. September 2002
<i>Wiwa v. Royal Dutch Petroleum</i>	United States Courts of Appeals Co., 226 F.3d 88 (2d Cir. 2000), cert. denied, 532 U.S. 941 (2001)
<i>Kiobel v. Royal Dutch Petroleum</i>	Supreme Court of the United States, Washington, No. 10-1491, 17. April 2013
<i>Presbyterian Church of Sudan v. Talisman Energy Inc. and Sudan</i>	United States District Court, southern district of New York. 244 F. SUPP. 2D 289 (S.D.N.Y. 2003) Decided March 19, 2003
Uttalelsene fra The Presbyterian Church of Sudan finnes her; http://dg5vd3ocj3r4t.cloudfront.net/sites/default/files/documents/talisman-decision.pdf	
<i>Baleke v. Attorney General and Kaweri</i>	Baleke & 4 Ors v Attorney General & 2 Ors Civil Suit No 179 of 2002, 28. Mars 2013. High Court of Uganda

11.5 Traktater og konvensjoner

<i>SP</i>	International Covenant on Civil and Political Rights (1966)
<i>ØSK</i>	International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966)
<i>EMK</i>	Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedom (1950)
<i>FN-Pakten</i>	Charter of the United Nations (1945)
<i>FNs verdenserklæring om menneskerettigheter</i>	United Nations Universal Declaration of Human Rights (1948)
<i>Wienkonvensjonen</i>	Vienna Convention on the Law of Treaties (1969)
<i>Roma-vedtektene</i>	Rome Statute of the International Criminal Court (2002)
<i>ICJ-statuttene</i>	Statute of the International Court of Justice (1945)

11.6 Lovgivning og forarbeider

<i>Straffeloven</i>	Lov av 22. mai 1902 Nr. 10; Almindelig borgerlig Straffelov
---------------------	---

<i>Aksjeloven</i>	Lov av 13. Juni 1997 Nr. 44; Lov om aksjeselskaper
<i>Allmennaksjeloven</i>	Lov av 13. Juni 1997 Nr. 45; Lov om allmennaksjeselskaper
<i>Menneskerettsloven</i>	Lov av 21. Mai 1999 Nr. 30; Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett
<i>Alien Tort Claims Act</i>	Lov av 1789, inntatt i United States Code, Title 28, Chapter 85, § 1350; Alien`s Action for Tort
NOU 2003:18 -	Rikets sikkerhet
Meld. St. 13 (2010 – 2011)	Melding til Stortinget. Aktivt eierskap – norsk statlig eierskap i en global økonomi. Tilråding fra Nærings- og handelsdepartementet av 1. April 2011, godkjent i statsråd samme dag.

11.7 Retningslinjer

<i>ILOs trepartserklæring</i>	Retningslinjer vedtatt i 1977, sist revidert i 2006, International labour Office, Geneva; Tripartite Declaration of Principles concerning multinational enterprises and social policy.
-------------------------------	--

<i>OECDs retningslinjer</i>	Retningslinjer vedtatt i 1976, sist revidert i 2011; OECD Guidelines for Multinational Enterprises.
<i>ISO 2600</i>	ISO 26000:2010, Guidance on Social Responsibility
<i>UN Global Compact</i>	Retningslinjer av 26. Juli 2000; The United Nation Global Compact
<i>FN-normene</i>	Normer av 2003; Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights
<i>UN Guiding Principles</i>	Retningslinjer av 2011; Guiding Principles on Business and Human Rights